

**A
PEDAGÓGUS LUTHER**

BÖLCSÉSZDOKTORI ÉRTEKEZÉS

**ÍRTA:
OTTLYK ERNŐ**

**NYOMTA:
„WIKO“ NYOMDAI MŰINTÉZET, KASSA
1942**

SZTE Egyetemi Könyvtár

1000827558

49383

T a r t a l o m

BEVEZETES.	7
1. A nevelés antropológiai alapvetése.	9
A) Antropológia.	9
a) A bűn.	9
b) A szabad akarat cáfolata.	10
c) A keresztyén ember szabadsága.	12
B) A gyermek.	15
a) A gyermek bűnössége.	15
b) A viszonylagos ártatlanság magyarázata.	16
c) A gyermek jósága.	17
C) Az antropológia következményei a nevelésre.	17
a) A nevelés korlátja.	17
b) A nevelés célja.	18
2. A családi nevelés.	19
A) Jelentősége.	19
B) A szülők szerepe.	20
C) A családfő, mint pap és tanító.	21
D) Szigorúság és szeretet.	21
E) Szoktatás.	22
3. Egyházi nevelés.	22
A) Gyermekistentisztelet.	23
B) Káté.	23
C) Biblia.	25
D) Egyházi ének.	26
4. Az iskolák reformja.	26
A) Új iskola-programm.	27
a) Első fokozat.	27
b) Második fokozat.	28
c) Harmadik fokozat.	29
d) Méltatásuk.	29
B) Reform-gondolatok.	30
a) Szentírásról.	30
b) Kötelező oktatásról.	31
c) Munkáról.	31
d) Diákjólétről.	32
5. Az egyetemek reformja.	32
A) Facultas artium.	33
B) Jogi kar.	34
C) Teológiai kar.	34
D) Egyetemi könyvtár.	37

Bevezetés.

A neveléstörténetben a reformáció korszakának az élén és kezdetén úgy áll Luther, hogy nélküle nem lehet megérteni és helyesen szemlélni a reformáció által megindított új alapú nevelést. Bár Luther nem alkotott semmiféle nevelési rendszert s nem is tekintette életcéljának, hogy nevelő legyen, mégis fellépésétől kezdve új korszak nyílik a neveléstörténetben, mert egyrészt az egyházi reformáció az iskolák reformálásához is vezetett, másrészt a reformáció másként látta az embert, a gyermeket, a nevelés lehetőségét és célját s ennek megfelelően más feleletet is adott a nevelés alapvető kérdéseire. Így Lutherben a reformáció nevelésének elvi alapvetőjét látjuk, aki döntően határozta meg a reformáció nevelőinek működését. Pedagógiai irataiban (An die Ratsherrn aller Städte deutschen Landes, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen. 1524. — Dass man die Kinder zur Schulen halten soll. 1530.), asztali beszédeiben, prédikációiban és számos más megnyilatkozásában a reformáció nevelésére nézve alapvető jelentőségű, irányt mutató pedagógiai megállapítások és tanácsok egész sorát találjuk s ezen az alapon szólunk Lutherről, mint „pedagógus Lutherről”. Célnk az, hogy Luthert, mint az egyetemes neveléstörténet egyik korszakot nyitó egyéniségét, művei alapján részletes pedagógiai vizsgálódás tárgyává tegyük és az eredményt rendszerben foglaljuk össze. A cél elérése elsősorban az eredeti források tanulmányozásával és ezek mellett a Luther pedagógiai jelentőségét bármilyen alapon érintő munkák irányításával látszott elérhetőnek.

Munkánk során Luther teológiájából kiindulóan, antropológiáját vázoljuk fel pedagógiai szempontból, hogy mit mond az emberről, illetőleg a gyermekről, majd a nevelés korlátjának és céljának meghatározása után, a nevelés négy nagy eszközlőjéről szólunk, a családi, egyházi, iskolai és egyetemi nevelői munkáról; ezek összefoglaló megítélését és jelentőségük feltárását végezzük el, majd a módszer kérdése következik. Valamennyi pontot Luther gondolataihoz és szelleméhez alkalmazkodóan igyekeztünk összeállítani s ahol csak lehetséges volt, oda a mondottak igazolására idézet is került.

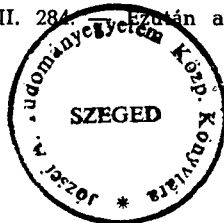
1. A nevelés antropológiai alapvetése.

Döntően határozza meg Luther nevelési szemléletét az, hogy milyennek látja az embert. E szerint alakul a nevelés célja, lehetősége, iránya és eszköze. Ezért mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy mit tanít Luther az emberről. Ebből folyik minden. Egyedül innen érthetjük meg a pedagógus Luthert. Először vizsgálni fogjuk, hogy milyennek látja Luther az embert. Itt tehát Luther antropológiáját nyújtjuk, majd másodsor vizsgálódás tárgyává tesszük, hogy mit mond a gyermekről, harmadszor pedig ezek alapján antropológiájából következtetést vonunk a nevelésre.

A) Antropológia.

a) Luther antropológiája **teológiájából** következik. Ennek alapja pedig az örökkévaló szent Isten és a bűnös ember közötti viszony, amelyet a sátán biztatására az ember rontott meg a bűnessel s azóta az első bűn szüntelenül új bűnök forrásává lesz. **A megromlott viszonyban a kiengesztelés, megigazítás, békéltetés és megváltás szolgálatát Jézus Krisztus végzi. Nélküle az ember egész existenciája bűnös, nem félig rossz és félig jó, nem lehet semlegesség az ember bűnössége és jósága között.** Luther állandóan küzd minden pelágiánizmus ellen, amely az ember eredeti jóságát vagy jóra való képességét tanítja. Az ember a bűnessel elvesztette a jóra való képességét. Bűnének büntetése a halál. Az ember halála egészen más, mint az állat, a növényvilág és egyéb teremtmények halála. Az ember halála: a bűn által az Istennel ellenséges viszonyba került és ezért Isten haragja és ítélete alatt álló ember büntetése. „Non igitur hominum mors est similis mortis bestiarum, quae naturali lege moriuntur, nec est mors, quae catu acciderit, aut temporalis esset, sed est mors, ut sic dicam, minata et profecta ab iratio et alienato Deo.”¹ Az ember bűnösségének a következménye azonban

¹ Luther műveinek erlangeni kiadása XVIII. 284. Ezután a szokásos E. A. rövidítést használjuk.

nemcsak a halálban nyilvánul meg, hanem élete minden pontján. Az ember a bűn uralma alatt áll, amelynek túláradóbb az akarata az ember akaratánál. Az ember látja azt, amit cselekednie kellene, érzi „a kellőt” a jó cselekvésének a szükségességét, de hiányzik hozzá szabad, tiszta, jó akarata, amellyel azt önmagától megvalósíthatná. Az embernek „kell” a jót cselekednie, de „kell” a gonoszat is cselekednie, akarja a jót és mégis a gonoszat cselekszi.² A bűn, mint kényszerítő hatalom „ül a nyakán”. A bűnt nem pusztán csak az egyes megnyilvánulásaiban kell néznünk, hanem mint az életet átfogó egészet, mint az ember jellemzőjét és lényegét. Ezért írja Luther már az első reformátori tételében s a Római levél magyarázatában is, hogy az egész életnek bűnbánatnak kell lennie.³ Az eredendő bűn ott áll mindjárt az emberiség élete kezdetének az első mozzanatainál, hogy végigkísérje az embert egész történelmének a folyamán. A bűnben élő ember áthidalhatatlan távolságban van az Istentől, mert a bűn Istent támadja, ellene lázad, vele fordul szembe, kiteljese-dése: az istengyűlölet. „Darum ist' altzeit zwischen dem menschen und got feindschaft und mügen nit fraind sein oder mit ainander über ainstymmen.”⁴ A bűn akadályja miatt képtelen az ember Istennel békességre, kiengesztelésre jutni. Az ember nem tudja maga elrendezni Istenhez való viszonyát, s ennek következtében élete a bűn gyümölcseit termi, ami történelmében és mindennapi cselekvésében jelenül meg.

b) Az ember lényegének teljes megromlásáról való tanítása következtében jut el Erasmusnak a **szabad akaratról** való fejtegetésével szembeni állásfoglaláshoz. 1524-ben megjelent „De servo arbitrio” című munkájában fejti ki, hogy szerinte nem az a kérdés, hogy mi az akarat szabadsága, hogy minek a megvalósítására képes az akarat általában, hanem hogy **képes-e azt megcselekedni, amit cselekednie kell.**

Erre a kérdésre való felelete során tárja elénk azt, hogy a bűnt teljes egészében komolyan kell vennünk, mert ennek a meg nem látása a legnagyobb bűn. Mert ha mi nem tudjuk, hogy mire vagyunk képesek és mire vagyunk képtelenek, így azt sem tudjuk, hogy mit kellene cselekednünk. Ha pedig nem tudjuk, hogy mit kell cselekednünk, nem tudunk bűnbánatban sem élni és magunkat sem megjavítani, mert akkor tévelygünk. Bűnbánat nélkül élni és a bűnt be nem ismerni: a legnagyobb bűn.⁵ Különbség van az Isten akarata és az

² Pál ap.: Róm. lev. 7.

³ Luther műveinek weimari kiadásai I. 427. Ezután a szokásos W. A. rövidítést használjuk. Römefebrief Vorlesung I. 15. 19.

⁴ W. A. III. 136.

⁵ De servo arbitrio. Vom unfreien Willen. Jonas Justus német fordítása, Gogarten Frigyes utószavával. München. 1942. 23. old.

ember akarata, Isten ereje és az ember ereje között; Isten akarata számára nincs korlát, de az ember akarata véges, meghatározott, korlátok közé zárt. A szent és igaz Istentől származik minden jó, ami az ember életébe áramlik. Akik Krisztuson kívül vannak, mind a sátán uralma alatt állanak, aki uralkodója az ember-világnak, fogságban tartja azt, hogy az egyes ember nem is tud mást cselekedni, mint amit a sátán akar. „Summa, si sub Deo huius saeculi, sumus, sine opere et spiritu Dei ueri, captini tenemur ad ipsius uoluntatem, ut Paulus ad Timotheon dicit, ut non possimus uelle, nisi quod ipse uelit.”⁶ Ebben a helyzetben marad az ember, amíg meg nem védi az Isten Jézus Krisztus által, aki kiragadja a sátán hatalmából, s a Szentlélek által a maga szolgájává és foglyává teszi az embert és uralma alá vonja. Az ember azért nem maga választja a jót vagy a rosszat, az akarata nem öntevékeny, nem független és nem szabad, hanem két lehetőség áll az ember számára: Isten és a sátán. Ha a Szentháromság Isten megmentette az embert a sátán uralma alól, akkor akarata alá vonja s Isten cselekszik benne és általa. De ha az ember a sátán zsoldjában marad, akkor annak az akaratát követi, néki szolgál. Éppen úgy, mint ahogy az állat annak engedelmeskedik, aki birtokába vette, s oda megy, ahová a parancsoló tulajdonosa hajtja. „Sic humana uoluntas in medio posita est, ceu iumentum, si insederit Deus, uult et uadit, quo uult Deus, ut Psalmus dicit: Factus sum sicut iumentum et ego semper tecum. Si insederit Satan, uult et uadit, quo uult Satan, nec est in eius arbitrio, ad utrum sesso-rem currere aut eum quaerere, sed ipsi sessores certant ob ipsum obtinendum et possidendum.”⁷ Éppen ezért a **szabad akarat üres cím**, olyan, amelyet a királyok vesznek fel, hogy uralkodói birodalmaknak, tartományoknak, fejedelemségeknek, amelyeknek azonban sem népe, sem kormányzása, sem földje nem az övék. A szabad akarat tehát csak látszat ítélet, amellyel az ember hízelegni akar önmagának, éppen úgy, mint mikor az ostoba ember azt mondja magában: de okos is vagyok!⁸

Luther tisztázza azt, hogy mit ért szabad akaraton. Felelete ez: szabad akaraton értjük az emberi akaratnak azt az erejét, amellyel az ember az üdvösségét munkáló dolgokhoz tud fordulni, azokat választani tudja és a bűnt kikerülni. Ez jöllehet a szabad akaratnak tisztán teológus megfogalmazása, azonban ennek következménye van az ember egész lényére, erkölcsére és létállapotára is. „Ac primum ab ipsa definitione recte faciemus initium. Qua sic definis liberum arbitrium:

⁶ Luthers Werke. III. 126. old. Otto Clemen. Berlin. 1929.

⁷ L. W. Clemen III. 126.

⁸ L. W. Clemen III. 128.

Porro liberum arbitrium hoc loco sentimus uim humanae uoluntatis, qua se possit homo applicare ad ea, quae perducunt ad aeternam salutem, aut ab iisdem auertere.”⁹ Az ember azonban a bűnesetkor elvesztette választójogát, s a bűn szolgájává és tulajdonává lett. Így „a szabad akarat” **nem tud mást választani, mint a bűnt.** „Liberum arbitrium nihil ualere nisi ad peccandum”.¹⁰ Így nem sémleges az akarat a jót és a rosszat illetően, mert ott, ahol Isten van, ott nem lehet a rossz, ahol pedig a sátán van, ott nem lehet a jó, a bűn-
esétben elbukott ember azonban a bűnnek az embere, akinek kívánsága van a bűnre és ezért azt is cselekszi. „Quia si Deus in nobis est, Satan abest, et non nisi uelle bonum adest, Si Deus abest, Satan adest, nec nisi uelle malum in nobis est, Nec Deus nec Satan merum er purum uelle sinunt in nobis, sed amissa libertate cogimur seruire peccato, hoc est, nos uolumus peccatum et malum, loquimur peccatum et malum, facimus peccatum et malum.”¹¹ Isten parancsolatainak az a rendeltetésük, hogy megláttassák az emberrel, hogy képtelen mindig jó úton járni, összetörjék az ember gőgös önbizalmát és odakényszerítsék a Krisztus keresztje alá, hogy ott kapjon megváltást, bűnbocsánatot, új életet.

c) „**A keresztyén ember szabadságáról**” írt iratában kettős tételt állít fel Luther. „Eyn Christen mensch ist eyn freyer herr über alle ding vnd niemandt vnterthan. — Eyn Christen mensch ist eyn dienstpar knecht aller ding vnd yderman vnterthan.”¹² Ezt pedig a Bibliára alapozva állítja.¹³ Az evangéliumban Isten az embert így szólítja meg: higgy a Krisztusban, akiben én neked minden kegyelmet, igazságot, békességet és szabadságot felajánlok; ha hiszel, mindez a tiéd; ha nem hiszel, nem a tiéd. Az ember így lesz szabaddá Isten ajándékából, ingyen kegyelemből megigazul. A keresztyén ember hit által minden dolog fölé oly fenséges magasságba emelkedik, hogy lelkileg mindenkinek urává lesz. Király és pap egyszerre, királysága által mindenkinek ura és papsága által Isten hatalmának birtokosa. Azonban az Isten által ily módon szabaddá tett király és pap így gondolkodik magában: íme az én Istenem engem, méltatlan és elkárhozott embert minden érdemem nélkül, ingyen való kegyelméből megajándékozott Krisztus által és Krisztusban minden kegyesség és üdvösség teljes gazdagságával. No hát, ennek az én jó Atyámnak, aki engem fölös jókkal ingyen elhalmozott, meg-

⁹ L. W. Clemen III. 151.

¹⁰ L. W. Clemen III. 160.

¹¹ L. W. Clemen III. 159.

¹² Von der Freiheit eines Christenmenschen. Luthers Werke. Otto Clemen. II. köt. Berlin. 1929.

¹³ I. Kor.: 9:19; Róm. 13:8; Gal. 4:4.

teszek én is mindent, ami neki tetszik és leszek felebarátom iránt is keresztyén, amint Krisztus irántam lett és nem teszek egyebet, csak amiről tudom, hogy nekik **szükséges, hasznos és üdvösséges**; hiszen nekem hitem által Krisztusban mindenem megvan bőséggel!¹⁴ Így lesz hálából a keresztyén ember mindenek szolgája. Azonban a szabadságnak és a szolgaságnak erre a kettős állapotára az ember nem juthat el a saját erejéből, semmilyen külső, nem Istentől származó dolog el nem végezheti ezt a műveletet az emberen. „So nhemen wir fur vns den ynwendigen geystlichen menschen zusehen was datzu gehöre dz er eyn frum frey Christen mensch sey vnd heysse. So ist offenbar das keyn eusserlich ding mag yhn frey noch frum machen, wie es mag ymmer genennet werden.”¹⁵ **Egyik ember sem teheti jóvá a másikat**, nem tud úgy hatni a lélekre, hogy végérvényesen megváltsa és újjá-szülje azt, tehát hogy etikailag jóvá és cselekedetekben jó gyümölcsöt termővé tehesse. **Egyedül Isten cselekedheti meg ezt, néki hatalma van arra, hogy Igéje által a bűnös embert újjá, megtértté, tisztává szentelje meg.** „Hatt die seele keyn ander dinck, widder yn hymel noch auff erden, darynnen sie lebe, frum, frey vnd Christen sey, den das heylig Euangelij, das wort gottis von Christo geprediget. Wie er selb sagt. Joh. 11. Ich byn dz leben vn aufferstehung, wer do glaubt yn mich, der lebet ewiglich. Item 17. Ich bin der weg, die warheyt vnd das leben.”¹⁶

A nevelés számára is döntő jelentőségű Luthernek az a véleménye, hogy a bűnös ember existenciáját egyedül Isten teremtheti újjá Igéje által, más út és segítség nincsen az ember alaptermészete megváltoztatását illetően. Újra és újra felcsendül Luther antropológiájában ez az állítás. „So müssen wir nu gewiss seyn, das die seele kan allis dings emperen on des worts gottis vnd on das wort gottis ist yhr mit keynem ding geholffen. Wo sie aber das wort hatt, sso darff sie auch keyness andern dings mehr, sondern sie hat in dem wort gnugde speiss, freud, frid, licht, kunst, gerechtickeyt, warheyt, weyssheyt, freyheit, vnd allis gutt überschwenglich.”¹⁷ A Szentírás szerint Isten haragjának és büntetésének egyik legnagyobb jele, ha Igéjét megvonja az emberektől, s viszont a legnagyobb kegyelem jele, ha Igéjével munkálkodik az embervilágon.¹⁸ Maga Krisztus is ezért jött a világra, hogy Isten üzenetét, kegyelmes szeretetét és büntető ítéletét hir-

¹⁴ Br. Podmaniczky Pál: A reformáció neveléstörténeti jelentősége. Sopron. 1916. 17. old. nyomán. Luther művei II. 323.

¹⁵ L. W. Clemen II. 11.

¹⁶ L. W. Clemen II. 12.

¹⁷ L. W. Clemen II. 12.

¹⁸ Zsolt. 107 : 20.

desse, ebben az Isten Igéjét hirdető tisztkben állottak az apostolok, s áll ma is minden püspök, és lelkész. **Isten ma is Igéjével teremt és alkot az emberekben.** „Vnd Christ vmb keyns andern ampts willen, den zu predigen das wort gottis kummen ist, auch alle Apostell, Bischoff priester vn gantzer geystlicher stand alleyn vmb des worts willen ist beruffen vnd eyngesetzt.“¹⁹

Az Isten igéjének pedig ezért van ilyen ereje, mert a kinyilatkoztatás teljességét nyújtja, különösen pedig a Jézus Krisztusban lett váltság ajándékát hirdeti. A megmenekülés és bűnből való megváltás útja ez: **Jézus Krisztusban szabadulhat meg az ember! Az ő kegyelmes öröm-hírért és újjáalakító üzenetét kell magához engednie, ő vezeti majd az embert a hit útján, ő teszi a bűnt megbocsátottá, s ő formál valósággal megszabadult, igaz és minden parancsolatot betölténi tudó, újjászületett emberré, aki Isten gyermeke, az Ő országához tartozó, s aki nincs immár ellenséges viszonyban Istenével.** „Das du aber auss dir vnd von dir das ist auss deynem vorterberben (Verderben, szerz.) komen mugist, sso setzt er dir fur seynen lieben sson Ihesum Christu vnd lesssit (lässt, szerz.) dir durch seyn lebendings trostlichs wort sagen. Du solt ynn den selben mit festem glauben dich ergeben vnd frisch ynn yhn vortrawen. So sollen dir vmb desselben glaubens willen alle deyne sund vorgeben, alle deyn vorterberben vberwunden seyn vnd du gerecht, warhafftig, befridet, frum vn alle gebott erfullet seyn, yo allen dingen frey sein.“²⁰

Csak az újjászületett ember élete teremhet jó gyümölcsöket. Luther igazat ad a régi német közmondásnak: Jó és kegyes cselekedet sohasem tesz valakit jóvá, kegyessé, hanem a jó és kegyes ember cselekszik jó és kegyes dolgot. Gonosz cselekedet sohasem tesz valakit gonosz emberré, hanem a gonosz ember cselekszik gonosz dolgokat. Amint Krisztus mondja: Nem teremhet jó fa rossz gyümölcsöt; romlott fa sem teremhet jó gyümölcsöt.²¹ Tehát nyilvánvaló, hogy nem a gyümölcs tartja a fát, s a fák nem a gyümölcsből nőnek ki, hanem éppen a fa tartja a gyümölcsöt, s a fából nő ki a gyümölcs. Így tehát a fának kell előbb léteznie, mint a gyümölcsnek, ezért nem a gyümölcs ad jó vagy rossz fát, hanem a fa ad jó vagy rossz gyümölcsöt; az embernek is jónak, vagy rossznak kell lennie, mielőtt még jó vagy rossz cselekedetet művelne. Nem a cselekedetei teszik jóvá vagy rosszá az embert, hanem az ember jó vagy rossz cselekedetet visz véghez. Így látjuk ezt a mesterembernél is: nem valamilyen

¹⁹ L. W. Clémen II. 12.

²⁰ L. W. Clémen II. 13.

²¹ Máté 7 : 18.

jó vagy rossz ház tesz valakit jó vagy rossz ácsmesterré, hanem a jó vagy rossz ácsmester épít jó vagy rossz házat. Nem a mű teszi a mestert, hanem amilyen a mester, olyan a műve is. Így van az ember cselekedete is: amint valaki hívó vagy hitetlen, a szerint jók vagy rosszak a cselekedetei.

Luther antropológiájában tehát eddig a következő utat tettük meg: láttuk, hogy a bűnről szóló tanítása szerint az ember egészen és teljesen a bűn szolgálatában van és ezért elvesztette a jót vagy rosszat választani tudó szabad akaratát, mert csak a bűnben tud élni. **Egyedül Jézus Krisztusban szabadulhat fel a bűn rabságából**, lehet Isten gyermeke és teremheti élete a megtérés gyümölcsseit.

B) A gyermek.

A gyermekről való felfogása természetesen az antropológiáján alapul. Amint ott láttuk, az ember, s így a gyermek is az eredendő bűn súlya alatt él. Luther azonban gyakran szól a gyermek viszonylagos ártatlanságáról. A következőkben párba állítjuk a gyermekek bűnösségéről és azután ártatlanságáról szóló Luther-véleményeket, s keressük a megoldást, hogyan lehet a gyermek bűn alatt-éléséről és ártatlanságáról egyszerre szólni.

a) **Az ember bűnösnek születik**, mint „újszülött pogány”, amint az Ágostai Hitvallás mondja: „Sine metu Dei, sine fiducia erga Deum et cum concupiscentia.”²² — „Die Schuld ist, dass unsere Natur durch die Erbsünde ganz und gar verderbt und verrückt ist.”²³ Ezt pedig a Szentírásra alapozva állítja Luther. „Az ember szívének gondolatja gonosz az ő ifjúságától fogva.”²⁴ „Imé én vétékben fogantattam, és bűnben melengtetett engem az anyám.”²⁵ „Annakokáért, miképpen egy ember által jött be a világra a bűn és a bűn által a halál, és akképpen a halál minden emberre elhatott, mivel, hogy mindenek vétkeztek.”²⁶ Luther szerint ugyanezt mutatja a tapasztalat is, hogy az emberben már kora ifjúságában ott van a bűn. A tünetek lehetnek ugyan csekélyek — a felnőtt arányokhoz képest —, azonban jelenlétük mégis kétségtelen, mert a romlott és bűnös emberi lényeg kiütkezik már igen korán a gyermekben is. „Die Kinder unter siben jaren haben noch die rechten gedanken nicht, denn sie wollen noch nicht töten, eebrechen, wiewohl sich reget begirt zu stelen und

²² Confessio Augustana. Art. 2.

²³ Asztali Beszédek. IV. 112.

²⁴ Genesis 8, 21.

²⁵ Zsolt. 51, 7.

²⁶ Róm. 5, 12.

nascheñ.“²⁷ „Kein grosser Held hat grosse Taten getan ums allgemeinen Nuizen willen, sondern aus Ehrsucht und ist der halben verdammt! Daraus will folgen, dass solche natürlichen angeborenen Begierden und Neigungen böse sind.“²⁸ Megdöböntően szól Luther arról, hogy a gyermek bűnössége bár nem kifejtett és nem látható úgy, mint a felnőtté, mégis benne nyugszik és megelevenedésre vár. „Lieber Gott, wie lieb wird Adam, Kain gehabt haben, den erstgeborenen Menschen, welcher darnach ein Brudermörder geworden ist.“²⁹ A gyermek homályos ítélőképessége miatt a nevelőnek kell a szigorral a gyermek lelkiismeretének lenni. Nem lehet szabadjára engedni a gyermeket, akaratának határt kell szabni, mert bűnös akarata romlásba vinné őt, azonban a korlátozást sem fogadja önként a gyermek, azért szükség van a büntetésre és fenytésre. „Wie werden die Kinder verderbt, wenn man ihnen ihren Willen lässt und straft sie nicht!“³⁰ Szigorúnak kell lenni a bűnnel szemben, s meg kell torolni azt, de szeretettel kell fordulni a bűnőshöz, védelmező, intő jóindulattal kell vezetni. „Man soll ein Kind steuppen, doch Essen und Trinken geben, dass es sehe, dass man's gern from hette.“³¹ A büntetés után következnie kell a megbékülésnek, a „recipere in gratiam“-nak. „Man muss also straffen, dass der apffel bei der ruten sey.“³² Ezekből is látható, hogy Luther szerint a bűnös gyermekkel szembeni magatartás a szigorúság és szeretet kettősségén alapszik. Azért lehetetlen a gyermeket nem büntetni, mert bűnös; de azért lehetetlen a gyermeket nem szeretni, mert Isten ajándéka.

b) A felnőtt ember kifejlődésének befejezettsége miatt nyilvánvalóan bűnös és a bűn uralma alatt álló, szinte azt lehetne mondani „kifejlődött bűnös”; a gyermeknél azonban, bár világosan láthatók rajta az eredendő bűn következményei, mégsem találjuk a bűnös létnek olyan számtalan megnyilvánulását, mint a felnőtté. A gyermekben benne rejlik a bűn, mint valóság, — jóllehet, még nem bontakozott ki s jelenléte még el tud rejtőzni a ráismerés elől. Így szól Luhter a gyermek viszonylagos ártatlanságáról is. Azonban mikor ezt teszi, **mindig csak a felnőttekkel való összehasonlítás**kor szól így, szinte: a nagyok megszegésére és alázatosságra való szorítására. Tehát **nem elvi alapon** mondja ártatlanoknak a gyermekeket, hiszen ez az antropológiája alapján lehetetlen is! Azonban nem tud csodálat és elragadtatás nélkül megállani

²⁷ A. B. II. 124.

²⁸ A. B. III. 380.

²⁹ A. B. III. 245.

³⁰ A. B. III. 245.

³¹ A. B. V. 253.

³² A. B. III. 416.

a gyermek előtt, amikor látja egyszerű kedvességét, őszinte nyíltságát, gondtalan bizalmát. „Darum sind die Kindlein die feinsten Singvögel, die reden und thun alles einfältig, von Herzen und natürlich.“³³

c) Ebből a csodálatból fakadnak a **gyermek jószágáról és tisztaságáról** való gondolatai, amikor a felnőttek mértékével tekint a gyermekekre. A gyermekek többek a hitben, „mint mi, vén bolondok.”³⁴ Mert a hitük tiszta, egyszerű, kételkedés és spekuláció nélküli. A gyermekekre tekintve Luther ebben az életben az örök élet gondtalan, hívő magatartásának egy szikráját látja. „Die Kinder leben fein einfältig, rein, ohne Hinderniss der Vernunft im Glauben, wie Amrosius sagt: An der Vernunft mangelt's, aber nicht am Glauben.“³⁵ Szentnek és legjobbnak nevezi a gyermek magatartását a veszéllyel és az élet bajaival szemben, mert a **gyermek** nem fél a haláltól, nincs gondja a mindennapi kenyér megszerzése miatt, él, mint a mezők lilioma és az ég madara, s teremtő Istene gondoskodik róla szülei vagy nevelője által. „Ach, die Kinder sein die Allergelehrtesten; die vertrauen irem vatter und sagen auch von Gott fein einfeltiglich, dass er ir vatter sei. Sie fahren auch wohl und disputirn nicht viel.“³⁶ Csodálkozva áll meg a Máté 18-ban elbeszélt történetnél, s így kiált fel: „Ei, du lieber Gott; dass du es doch säuberlich machtest und die Kinder, solche Närrlich, nicht so hoch erhübest.“ De nyomban hozzátéveszi: „Siehe, wie feine, reine Gedanken haben die Kinderlein, wie sie den Himmel und den Tod ohne allen Zweifel ansehen.“³⁷ Máshol pedig ezt mondja: „Ad infantem dixit: Du bist unsers Herrgotts nerrlein et sub gratia et remissione peccatorum, non sub lege. Nihil times. Wie du machst, so ists unverderbt.“³⁸

C) Luther antropológiájának következményei a nevelésre.

a) Az emberről szóló tanítása **korlátot** állít a nevelés elé, mert a gyermek egzisztenciáját jobbra és nemesebbé nem tudja formálni emberi erő. Így a nevelő nem képes elvégezni az „erkölcsösítés”, a jobbra tétel munkáját, még csak hívő személyiséggé sem tudja átalakítani a neveltjét. Maga a tananyag nem tudja elvégezni ezt a szolgálatot, ha az csak emberi bölcseségre támaszkodó munka. Még kevésbé lehet a

³³ W. A. IV. 262.

³⁴ A. B. III. 241.

³⁵ A. B. III. 242.

³⁶ A. B. II. 190.

³⁷ A. B. IV. 86. 34.

³⁸ A. B. II. 89. 14.

gyermeket „fejlődni hagyni“, hogy a benne lévő tulajdonságok kibontakozhassanak, mert ez akkor a bűn létállapotában való melendetést jelentené, a nélkül az igény nélkül, hogy a nevelő megkísérelné ebből neveltjét kiszabadítani: Krisztushoz való vezetés útján. A nevelésnek ez a korlátja csak akkor oldódik fel, ha a nevelő a maga igazi és helyes szolgálatát abban látja, hogy az új életet teremteni tudó Jézushoz engedi a gyermekeket, Isten ígéje és a szentségek által. Ezért hangoztatja Luther a nevelésben az ígehirdetés, a bibliaolvasás, a kátétanulás jelentőségét annyira, hogy ez áll a nevelés szolgálatának a középpontjában. .

b) **A nevelés céljának** alapvonalait Luthernek „A keresztyén ember szabadságáról“ írt irata kettős tételéből vezetjük le. E szerint csak az Isten által megajándékozott és az ő uralma alatt álló, felszabadított ember képes igazi közösségi életre, a mindenkinek való szolgálásra. Az Istentől kegyelmet kapott ember életcélját abban látja, hogy ami „szükséges, hasznos és üdvösséges“, azt cselekedje embertestvéreivel. Isten visszafordítja a hozzá megtérőt felebarátai felé a szeretet parancsában. A „szükséges, hasznos és üdvösséges“ szolgálatot pedig nem valami meghatározatlan, céltalan, alkalmoszerű módon végzi a hívő ember, hanem abban az élethivatásban és azon a ponton, amelyet Istene számára kijelölt. A lutheri életszemlélet sohasem tartotta keresztyén életformának a kontemplatív, remetéskedő, a világtól visszavonuló életformát, hanem Isten akaratától megszenteltnek hirdette a becsületes világi foglalkozásokat és a világi felsőbbséget, mert az Isten gyermekének felebarátai felé irányuló szolgálata legcélszerűbben az életpályákon és ezzel rokon közösségi tevékenységekben valósul meg. A nevelés célja tehát egyfelől az, hogy a nevelő engedje Jézushoz menni a gyermekeket, tehát hirdesse Isten ígétjét és részeltesse őket a szentségekben, hogy a gyermekek Isten gyermekeivé lehessenek, másfelől pedig az, hogy a gyermeket felkészítse arra a közösségi életre, amelyben felebarátainak keresztyén segítőtársa lehet mindabban, ami „szükséges, hasznos és üdvösséges.“ E kettősség voltaképpen látszólagos s egységet takar, mert az emberekhez való viszonyunk Istenhez való viszonyunk függvénye, csak az Isten gyermekei tudnak igazi és helyes közösségi életben egymást szolgálva élni. Így a nevelés az **Istenfiúság** egyetlen céljára összpontosul. Ez Isten szuverén akaratából valósul meg ugyan, de a nevelő számára azt a feladatot jelenti, hogy alázatosan beismerve munkája korlátait, hirdesse a gyermeknek Isten törvényét és evangéliumát, vezesse a gyermeket a Szentírásban való jártasság útján, árássa Isten javait a gyermekre a szentségek kiszolgáltatása révén; a felebaráti szolgálatra felkészítse, a közösségi életben való jövődjé munkálkodáshoz szükséges ismereteket.

retekét és tudnivalókat feltárja. Az istenfiúság pedig jelenti azt az állapotot, amikor a magát bűnösnek megismerő ember Isten kegyelméből az ő gyermekévé fogadtatott, szabadságot, királyságot és papságot nyert, amit embertársai javára és üdvösségére használ ki.

Luther e nevelési metafizikájának az alkalmazását találjuk meg a nevelés minden pontján.

2. Családi nevelés.

A) A nevelés alaptényezője a család, mint a teremtés rendjén alapuló legtermészetesebb szeretet-kötélék, amelynek gyümölcsei és új hatásai a gyermekek. Itt történik a nevelés legelső munkája: az igehirdetés a gyermek számára és a közösségi életre való előkészítés, a kisgyermek lelki és szellemi befogadóképességeihez mért arányban. Luther szerint sokan vannak azonban olyanok, akik megházasodnak, apák és anyák lesznek anélkül, hogy maguk is igazán imádkozni tudnának, vagy ismernék Isten parancsolatait s gyermekeiket helyesen tudnák felnevelni.³⁹ Pedig nincs annál nagyobb dolog, mint amikor a keresztyén családban keresztyén nevelésben nőnek fel a gyermekek s viszont nincs annál szégyenletesebb, mint amikor a gyermekek gondozatlanul, elhanyagoltan, saját kényük-kedvük szerint élve, gonosz indulatban és beszédben, Istennel semmit sem törődve nőnek fel.⁴⁰ Ha pedig valaki nem tudja gyermekeit helyesen nevelni, bizza azt olyan emberekre, akik lelkiismeretesen el tudják végezni ezt a feladatot s ne sajnáljon tőlük semmi pénzt, költséget, fáradságot, segítséget.⁴¹ Hiszen lehetetlen, hogy a kicsinyek saját magukat neveljék, ezért parancsolta Isten, hogy a felnőttek, a tapasztaltak segítsenek az utánuk következő nemzedéknek, gondozzák és ápolják azt.⁴² Azért a nyilvánvaló botrányos bűnök után rögtön az a bűn következik, amikor a gyermekkel nem törődnek. Azt a közmondást idézi Luther, hogy nem kisebb dolog egy iskolás gyermeket elhanyagolni, mint egy szüzet megrontani. („Non minus est negligere scholarem, quam corrumpere virginem.”⁴³) A testet ugyan ezzel nem szeplősítik meg, de a lelket igen, ami pedig drágább, mint a test. Az ilyen emberek Heródes nemzetségéből valók, akik — mint ahogy a zsarnok-király ártatlan gyermekeket ölt meg Betlehemben — a gyermekek lelkét teszik tönkre. Végtelen-

³⁹ „Sermon vom ehelichen Stand.“ 1519. W. A. II. E. A. XVI. 161.

⁴⁰ U. a. E. A. XVI. 161.

⁴¹ U. a. E. A. XVI. 162.

⁴² U. a. E. A. XVI. 162.

⁴³ U. a. E. A. XVI. 165.

nül sokat ártnak a hetedik parancs ellen vétkező tisztátalan szavak az ettől a bűntől még tiszta kisfiúk és kisleányok lelkének, mert sajnos, ezek igen könnyen megmaradnak a gyermek tudatában. Sokkal torzabb a gyermeknél az ilyen beszéd, mint a felnőtté, „mint ahogy a tiszta kendőn is kirívóbb a folt, mint a tépett öreg rongyon.” Amint Horatius is mondja, hogy egy újabb csepp nem sokat árt azon a vásznon, amelyet előzőleg már leöntöttek. „Quo semel est imbuta recens servabit odorem — Testa diu.” Juvenalis szerint pedig: „Maxima debetur puero reverentia, si quid Turpe paras, huius tu ne contemseris annos.”⁴⁴

B) Luther az igazi keresztyén családban látja a nép helyes fejlődésének az alapját. Ott, ahol megromlik a családi élet, azt követi a város, a tartomány, az ország megromlása is, hiszen mindezek a közösségek a családból fejlődtek. Ahol azért a gyökér rothadt, ott sem a törzs, sem a gyümölcs nem lesz jó. A város a házak sokaságából áll, a tartomány a városok, a falvak sokaságából s az ország a tartományokból áll, szoros összefüggés van valamennyi között —, de ha az alap rossz, az egész építmény összedől. A családból származik az egész emberi nem. Tetszett Istennek, hogy az apát és anyát tegye meg az embervilág alapjává és kiindulópontjává. A nevelés első és egyik legfontosabb része a szülők kezében van. „Pater et mater habent naturale et spontaneum, ein selbst gewachsne Herrschaft.”⁴⁵ A szülők nevelési hatásköre fellette áll mindennek, még a felsőbbség hatáskörének is, szinte Isten képviselőiként, Isten helyett állanak ott gyermekük nevelésénél, amint ezt Luther a Nagy Kátében a negyedik paranca magyarázatánál kifejti. A szülők sokkal inkább gondoskodnak gyermekeikről, féltőbben őrzik őket, mint a felsőbbség az alattvalóit.⁴⁶ A szülőknek kell gyermekük első lelkipásztorának és tanítójának is lenniük. „Die eltern sollen ihre kind nicht nur nach fleischlicher weyß liebhaben, sondernn sollenn sie zu gottis dienst mit worten und wercken in den ersten dreyen gebotten weyssen.”⁴⁷ Luther világosan látja, hogy a szülői ház ilyen magasztos szerepet gyakran képtelen betölteni gyermekei nevelésében. „Die eltern yhre kind mehr tzihen der welt zu lieb, dan got.”⁴⁸ Azonban ezek ellenére is áll Isten rendelése számukra, „dass sie gottis gebot yhren kindern bekandt machen.”⁴⁹ Hatalmas feladatot lát a családi

⁴⁴ Walch: Luthers Werke III. 1925. o. Karl v. Rauner: Geschichte der Pädagogik. Stuttgart. 1857. alapján.

⁴⁵ Asztali beszédek. W. A. I. 606. 1.

⁴⁶ W. A. I. 167. 17.

⁴⁷ W. A. VI. 251.

⁴⁸ W. A. VI. 252.

⁴⁹ W. A. VI. 253.

nevelés munkájában. A nevelés története folyamán alig szántak nagyobb szerepet a családi nevelésnek, mint Luther szánt. Az igazi családban a szülők gyermekük üdvösségét szolgálják és jó példával járnak elől; az Isten akarata szerint való családi házról mondja Luther: Ó, milyen szent házasság és ház volna ez, ahol ilyen szülők volnának! Bizony, az igazi egyház, kiválasztott kolostor és maga a paradicsom lenne az!⁵⁰ Hasonlóan szól egyik prédikációjában: Minden családapa püspök a házában és felesége a püspökné.⁵¹

Luther idejében többet jelentett az **apai ház**, mint ma. Ebből érthető meg, hogy a családi nevelésnek miért tulajdonít olyan nagy fontosságot. Wittenbergben annakidején a 2216 lakosra csak 403 ház jutott, így házanként 5–6 személy lakott. A gyermekek rendszerint nem hagyták el a szülői házat mindaddig, míg maguk is új családi otthont nem alapítottak. A gyermekeken kívül a meg nem házasodott, vagy özvegygé lett rokonok is a családfő vezetése alá tartoztak, így meglehetősen nagy kört jelentett a családfő házanépéhez tartozók száma.⁵²

C) Az iskola mellett, mint a gyermekhez legközelebb állóknak, a szülőknek kell a gyermekeket szorgalmasan kikérdezniök és vizsgáztatniök a tanultak felől s jó, hogy ha az ismétlést és a hallott tananyag begyakorlását is el tudják végezni. „A gyülekezeti prédikátorok a templomban kevéssé építik az ifjúságot, a gyermekek nem sokat tanulnak és tartanak meg abból; hanem az jelent sokat, ha a szülői házban és az iskolában buzgó szorgalommal, helyesen és rendszeresen tanítják, kikérdezik és vizsgáztatják a hallottak felől, ennek van sok haszna.⁵³ Kis Kátéját azért írta meg, hogy a családfő annak alapján tanítsa a háza népét. Így lesz a **családfő a gyermek első nevelője, oktatója és papja**, mert gyermeke számára igehirdető és gondját viselő lelkipásztor, de tanító is, aki a szellemi életét is figyelemmel kíséri s a család és az iskola közötti kapcsolatot ápolja.

D) Luther szerint a családi nevelésben a **szigorúságnak és a szeretetnek együtt kell hatnia**. A Bibliára hivatkozva mondja: „Ha mi az Evagéliomban élünk, érvényes Pál szava a nevelésre vonatkozóan: büntess, feddj, buzdíts stb. Ha egy atya gyermekének táplálékáról tisztességesen gondoskodik, szeretettel van iránta, ad neki ételt és ruhát, szükséges, hogy haragudjon, feddjen, büntessen és a vesszőt is használja.⁵⁴

⁵⁰ G. Buchwald: Predigten D. Martin Luthers auf Grund von Nachschriften Georg Rörers und Anton Lauterbachs. Gütersloh, 1925.

⁵¹ Buchwald, I. 73.

⁵² Edith Eschenhagen, Lutherjahrbuch. 1927. 9. o.

⁵³ W. A. III. 679. o.

⁵⁴ W. A. IV. 88. o.

„Deus facit ut bonus pater familias: der steupt den sson und nicht den Knecht... yhe lieber Kind sind, yhe grosser ruthe.“⁵⁵ A szülőket inti, hogy a szigorúság mellett jó szót is adjanak gyermekeiknek: „üssétek gyermekeiteket, ha megérdemlik, de jó szót is adjatok hozzá.“⁵⁶ A szülőknek is tudniuk kell, hogy a gyermekben feladatot kaptak és így nem bánhatnak kényük-kedvük szerint vele. A nevelésben és a büntetésben kell, hogy önmagukon túl, Istenre utaljanak. A gyermek büntetésekor se maguk iránt ébresszenek félelmet, hanem az iránt a büntetés iránt, amely mindig követi a bűnt, előbb, vagy utóbb.⁵⁷

E) Nagy szerepet tulajdonít Luther a **szoktatásnak**. Ezt ajánlatos már egészen kicsiny korban megkezdeni, ha nem is értenek semmit sem a gyermekek a dologból, az sem baj, hiszen a fa sem érti, hogy az ácsmester miért formálja ilyenné, vagy olyanná. A korai megszokás később azután öntudatos cselekedetté emelkedhetik.⁵⁸

A családi nevelést, mint a nevelés legfelső fokát, követi az egyházi és az iskolai nevelés. Ezek közül az egyházi nevelés szolgál a gyermeknek Isten igéjével, az iskolai nevelés pedig a közösségi életre való előkészítést végzi. Ez az elkülönítés azonban nem jelent egyoldalúságot, mert az iskolai nevelésben is fontos szerepet tölt be az igével való foglalkozás, az egyházi nevelés pedig a közösségi életre való előkészítést szintén magában foglalja.

3. Egyházi nevelés.

Az egyház már a keresztség szentségének kiszolgáltatásakor felveszi a gyermeket tagjai sorába. Voltaképpen már innentől kezdve állandóan nevelési munkát végez, mint a gyermek lelki édesanyja. Luther nevelési szemléletében a nevelés tényezői nem válnak szét egymástól, az egyház, a család, az iskola, mind ugyanannak a célnak a szolgálatában áll, s amikor most így szétválasztják őket, ezt csupán a világosabb áttekinthetőség kedvéért tesszük. A családnak és az iskolának szintén feladata Luther szerint, hogy a gyermek üdvösségét szolgálják, mégis e mellett még másirányú nevelési feladataik is vannak, amelyeknek Luther is nagy jelentőséget tulajdonít. Az egyháznak azonban egyedüli feladata, hogy a gyermekhez Jézus Krisztus új életet teremtő Igéjét vigye. Különös fontosságot nyer az egyház szerepe a nevelésben,

⁵⁵ W. A. II. 604. o.

⁵⁶ W. A. I. 112. o.

⁵⁷ Walch III. 1817—1825. old.

⁵⁸ W. A. I. 113. o.

hogyha azokra a megállapításokra gondolunk, amelyekkel Luther nevelési antropológiáját körvonalasztuk. Csak Jézus Krisztus által szabadul meg az ember a bűntől és kaphat új életet, amelyben Istenhez való viszonya megkezdődik az isteniúságban s így mennyei Atyja birodalmában szabadságot nyer mindenként fölött, ami viszont őt Isten iránti hála-ból mindenként szolgájává teszi. Ezt azonban egyedül Isten végezheti el az emberen igéje által. Ezért áll az egyházi nevelés középpontjában az ige hirdetése, mert ezen keresztül és ez által végzi Isten Szentlelke a maga munkáját. Ezt a szolgálata-t az egyház Luther szerint a következőkkel végzi a gyermekek között.

A) A gyermekistentiszteletekben szólaltatta meg Luther Isten igéjét a gyermekek értelmi színvonalához alkalmazkodóan.⁵⁹ Természetesen a fő-istentiszteletekben való részvétel sem marad el; itt arra is gondja van Luthernek, hogy a kicsinyek külön helyet kapjanak, hogy így állandóan szemmel tarthatók legyenek. „Darum rate ich, dass man für allen Dingen den Knaben in der Kirche einem bequemen und gelegenen Ort auswähle, dass sie Gottes Wort hören.“⁶⁰ 1526-ban a „Deutsche Messe“-ben, amikor a reformáció istentiszteletét kidolgozza, az ifjúságra is gondol. „Darumb ists das Beste, dass solcher Gottsdienst auf die Jugend gestellet werde und auf die Einfältigen, so zufalls erzukommen.“⁶¹ Ugyanitt írja, hogy az ifjúság számára mindennapi istentiszteletet kell tartani, hogy Isten igéje nevelje őket.⁶² Az istentiszteleti életben az Igét az ifjúság nyelvén hirdeti. A prédikátor alkalmazkodik a gyermek fejlettségéhez. Luther maga sem Melancthonnak vagy Bugenhagennek akar prédikálni, hanem a Krisztus nyája kicsinyeinek, gyengéinek és szegényeinek. A reformációnak különös gondja volt az ifjúságra, maga Luther mondja, hogy „mi az ifjúságnak prédikálunk inkább”, mert a lelkük még sokkal fogékonyabb, mint az öregeké.⁶³

B) A Káté szerepel igen gyakran a gyermekistentisztelet igehirdetésének alapjául. Luther hivatkozik arra, hogy az egyházi ókorban azoknak, akik a keresztség szentségében akartak részesülni (catechumenos), oktatást kellett kapniok a keresztyén hit és élet summájáról, hogy kiben, s miért hisznek. Ezt tartja szükségesnek a jelenben is Luther, hogy a

⁵⁹ F. Cohrs: Der religiöse Unterricht der Kleinen in der evangelischen Kirche seit der Reformation. Beiträge Zur Geschichte des Kinder-gottesdienstes. Langensalza. 1931. 8. o.

⁶⁰ W. A. IV. 438. 29.

⁶¹ E. A. 22. 243. Deutsche Messe.

⁶² E. A. 22. 242. Deutsche Messe.

⁶³ Evangelische Jugendkunde. Leopold Cordier, II. köt. Schwerin (Mecklenburg) 1926.

megkeresztelt nép és gyermekcsereg tudja, hogy kinek a nevében és miért keresztelték meg. A tanulatlan nép és a gyermekek számára egyaránt kátéprédikációkat kell tartani, ha szükséges, akár mindennap. Otthon pedig a családi körben a gyermekeknek és az egész háznépnek este és reggel halálaniok kell a Káté tanítását s azt fel is kell mondaniok, meg is kell érteniök, a Kátéból feladott kérdésekre felelni kell tudniok. A Káté tartalmául a Tízparancsolatot, az Apostoli Hitvallást és a Miatyánkot jelölte meg. „Diese Unterrichts- oder Unterweisung weiß ich nicht schlechter noch besser zu stellen, denn sie bereit ist gestellet vom Anfang der Christenheit, und bisher blieben, nämlich die drei Stück: Die zehn Gebot, der Glauben und das Vater Unser.“⁶⁴ Ez a három rész Luther szerint olyan, aminél nincsen hatalmasabb, világosabb és rövidebb tanítás. Jelentőségüket így magyarázza meg: Három dolgot kell az embernek tudnia, hogy üdvözüljön: először azt, hogy tudja, hogy mit kell cselekednie, s mitől kell őrizkednie; másodsor, ha látja, hogy nem tudja a saját erejéből cselekedni, és elhagyni azt, amit kell, lássa, hol veheti, keresheti és találhatja azt, amivel megcselekedheti és elhagyhatja azt, ami kell; harmadszor tudnia kell, hogyan keresheti és hogyan tarthatja meg ezeket. Éppen úgy, mint a betegnek először tudnia kell, hogy miben áll a betegsége; azután tudnia kell, hogy hol az orvos, aki segítsen; harmadszor kívánnia és keresnie kell a gyógyulást és engednie az orvos gyógyítását. Így tanítja a Tízparancsolat az embert a betegsége felismerésére, hogy lássa és érezze, hogy képtelen azt cselekedni és azt elhagyni, amit kellene, s ezzel beismerje bűnös, romlott ember-voltát. A Hiszekegy tanítja, hogy hol az orvos, a kegyelem, amelyet meg kell találnia, hogy megtarthassa a parancsolatokat, megmutassa Istent s az ő irgalmasságát, amely a Krisztusban jelenül meg. Harmadszor a Miatyánk tanítja, hogyan kell az embernek a kegyelmet sóvárognia, könyörögnie, állandó, alázatos, hálát adó imádságban. Így szenteli meg az Isten az embert, parancsolataiban való élés által. Ez a három dolog van az egész Szentírásban.⁶⁵

Luther 1528-ban megjelent Kis Kátéja, a „laikusok Bibliája”, rövid összefoglalása annak, amit az evangélikus embernek a keresztyén hit és élet dolgairól tudnia kell. Teljes egészében megfelel annak a célnak, amelyet Luther az előzőekben a Káté szerepéül megjelölt.⁶⁶ A Kátéről szóló iroda-

⁶⁴ E. A. 22. 232.

⁶⁵ E. A. 22. 4.

⁶⁶ Mich Reu: D. Martin Luthers Kleiner Katechismus. Die Geschichte seiner Entstehung seiner Verbreitung, seines Gebrauchs. München. 1929. — F. Cohrs, Vierhundert Jahre Kleiner Katechismus. Langensalza. 1929.

lom ma már igen bő, e helyen részletesebben most nem foglalkozhatunk vele, mert a jelen felsorolás menetébe a Káté bő és részletes tárgyalása nem tartozik bele, mindazonáltal ki kell emelnünk, hogy Luther Kis kátéja valóban a gyermekek és egyszerűek számára készült, nem dogmatikai vázlat, hanem az élő hit bizonyágtétele. A parancsolatok nem száraz erkölcsi törvények, hanem a keresztyén szent élet iránymutatói, úgyhogy ezekkel valóban nagy szolgálatot tett Luther a Káténak prédikációban, családi körben, iskolában való megszólaltatásakor. Szövegéből világosan láthatjuk, hogy Luther mennyire mestere volt az egyszerű, világos kérdések feladásának. A kérdő-felelő módszerrel élénkké tette az oktatás menetét, s a feleletek egyúttal a válaszoló hitének bizonyágtévései is. Az egyszerű betanulásnál lehetséges pusztá emlékezet-munka, a tanultak reprodukálása, itt azonban a tanítványnak át kell éreznie feleletét, amikor például azt mondja: „Hiszek Istenben, a mindenható Atyában.”

A Káté ezenkívül nemcsak tankönyv, hanem a vigasztalás, építés és erősítés könyve is. Nemcsak gyermekek számára tartja fontosnak a Káté megtanulását és a Káté szövegének a mindennapi kegyességi életben való elmondását, hanem Luther maga is állandóan tanulja a Kátét. „Noch thue ich wie ein Kind, das man den Catechismon leret und lese und spreche auch von wort zu wort des Morgens und wenn ich zeit habe, das Vaterunser, zehn gebot, glaube, Psalmen usw. . . . Und muss ein Kind und Schüler des Catechismus bleiben und bleibe auch gerne.“⁶⁷ „Und las sich hie niemand zu klug duncken und verachten solch kinderspiel.“⁶⁸

C) Luther magát a **Bibliát** is odatárja a gyermek elé: „Vor allen Dingen sollten in hohen und niederen Schulen die furnemste und gemeiniste Lektion sein die heilige Schrift und den jungen Knaben das Evangelium.“⁶⁹ „So doch allein die heilige Schrift unser Weingarten ist, drinnen wir uns sollten üben und arbeiten.“⁷⁰ Luther a bibliát nem tekintette nehezen megérthetőnek, s nyugodtan merte a gyermeknevelés alapjává tenni. Alázatosan vallotta, hogy nemcsak a gyermekek nem tudják teljes egészében megérteni és nem tudnak a szerint élni, hanem így van ez a felnőtteknél is, mindenkinél. „Fürwahr du kannst nicht zu viel in der Schrift lesen; und was du wohl liesest, kannst du nicht zu wohl verstehen; und was du wohl verstehest, kannst du nicht zu wohl lehren; und was du wohl lehrest, kannst du nicht zu wohl le-
ben.“⁷¹

⁶⁷ W. A. XXX. 126. 14.

⁶⁸ W. A. XIX. 78.

⁶⁹ W. A. VI. 404.

⁷⁰ W. A. VI. 461. 2.

⁷¹ W. A. XVIII. 779.

Természetesen nem tekinti Luther a Bibliát „tananyag”-nak, hanem igazi Viva vox-nak, amely által Isten Szentlelke végzi a maga munkáját a gyermekben. Az Élet Könyvének már a gyermek kora ifjúságától ott kell lennie a kezében és szívében. „Und ist nie keine kunst noch buch auf erden komen, das yderman so bald. ausgelernt hat, als die heilige schrift. Und es sind doch ja nicht lesewort, wie sie meinen, Sondern eitel lebewort drinnen, die nicht zum speculieren und hoch zu tichten, sondern zum leben und thun dargesetz sind.”⁷² A Bibliával való személyes foglalkozáson kívül a nevelés minden pontján ott szerepel az Isten Igéje, amellyel a lutheri nevelés minden mozzanatánál találkozunk.

D) Az **egyházi éneket** is a nevelés szolgálatába állította Luther. A zenét Isten egyik legszebb ajándékának nevezi, amelyet az ifjúságnak igen korán meg kell ismerie.⁷³ Luther korában a zene minden iskolában egészen az egyetemekig nagy szerepet játszott, mind az elméleti, mind a gyakorlati része. Luther maga is mindig szívesen foglalkozott a zenével, úgyhogy azt mondogatták a kortársai, hogy a reformáció szinte beleénekelte magát a nép szívébe. Luther maga is számos egyházi éneket írt, mint például: Nun freut euch, lieben Christen g'mein; Ein feste burg ist unser Gott; Aus tiefer Not schrei ich zu dir, stb. Ezekén kívül voltak olyan énekei is Luthernek, amelyek egyenesen gyermekek számára készültek, mint például: Vom Himmel hoch, da komm ich her, amelyet először saját házában énekeltetett a gyermekeivel. Luther a gyermekekhez nem elvont ismeretközléssel akar közeledni, hanem könnyed dallamú énekléssel, amiben azonban van igehirdetés is, ismeretközlés is, érzelmi vonatkozás is.

4. Az iskolák reformja.

Az egyház és iskola szoros kapcsolatban álltak egymással, így az egyházi reformáció szükségképpen vezetett az iskolák megreformálásához is. A reformáció új követelményekkel lépett az iskola, a nevelő és a tanuló elé. Bár semmiképpen sem szabad eltúlozni az iskolák számára a reformáció által jelentett újdonságot, mégis a reformációnak a meglévőkkel szemben új iskolatervet kellett kidolgoznia. Erre a történeti helyzet is kényszerítette. A kolostorok és zárdák megszüntetésével megszűntek a kolostori iskolák is. Csakhamar rajongók támadtak, akik most már mindent, ami a kolostorral összefüggött, tehát az iskolát is, el akarták törölni a föld színéről. Így rombolták szét pl. a wittenbergi városi

⁷² W. A. XXXI. 67. 8.

⁷³ E. A. 62. 309.

iskolát.⁷⁴ Ezek a rajongók csak az általuk elképzelt Szentlélek vezetésére akarták bízni magukat minden dologban, s kizárólag csak Isten közvetlen — számukra adott — kinyilatkoztatását fogadták el, és minden tudományt, iskolát megvetettek azzal, hogy az mind csak hiú emberi bölcsesség. A wittenbergi iskolát Luther barátja és munkatársa, dr. Bugenhagen állította fel újra. Az iskolák reformja annyiban fűződik Lutherhez, amennyiben az általa megadott szempontok szerint szervezték át azokat munkatársai.

Így a reformációnak egyrészt védenie kellett az iskolát a fellépő rajongással szemben, másrészt pedig újjá kellett szerveznie, az egyházi reformáció szellemének megfelelően. A gyakorlati kivitel és a megvalósítást nem tekintette Luther feladatának. Ezt átengedte Melanchthonnak, a Praeceptor Germaniae-nek, és másoknak a barátai közül. A fontosabb **átszervezett iskolák** közül néhány jelentősebbet említünk meg. Magdeburgban a reformáció szellemében működő iskolát 1524-ben a Wittenbergből jövő fiatal tudós, Cruciger Gáspár szervezte át. 1525-ben ezt a példát követte Eisleben, Albrecht mansfeldi gróf révén; Luther Melanchthonnal utazott a megnyitásra. Nürnberg gimnáziumának átszervezése ügyében Luther sokat levelezett, s végül is 1526-ban Melanchthon segítségével alakult meg az a nagyszabású új latin iskola, Camerarius, Hesus, Michael Roting közreműködésével, amely példaképpül szolgált a többi hasonló iskola számára. Általában, ahol az új egyházi rendtartások léptek életbe, ahol befogadták a reformációt, ott az iskolákat is hamarosan újjászervezték a reformáció programja alapján.

A) 1528-ban Luther jóváhagyásával és hozzájárulásával Melanchthon szerkesztett **iskola-programmot**, amelynek alapján a szász földön és máshol is számos iskolát alapítottak vagy újjászervezték. Ez az irat az: Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherrn in Kurfürstentum Sachsen. 1528. Luther műveinek weimari és erlangeni kiadása⁷⁵ is magában foglalja ezt az iratot s ebből is látható, hogy **Luther szelleme és gondolatmenete határozza meg ennek a tartalmát**, összeállítója és szerkesztője azonban Melanchthon volt. Luther négy ízben látta el előszóval s így tartalmával azonosította magát.⁷⁶ Ilyen alapon tárgyaljuk Luther iskolai reformtervei között.

a) A tanítás három fokozatban történt. Az **első** fokozatban a latin nyelv elemeit tanították. Itt gondoskodik arról ez az utasítás, hogy a tanítók ne terheljék meg a gyermekeket

⁷⁴ Dr. Julius Köstlin: Martin Luther. Sein Leben und seine Schriften. 1875. Elberfeld. I. köt.

⁷⁵ W. A. XXVI. 236—240.; E. A. XXIII. 64—70.

⁷⁶ Keferstein: Martin Luthers pädagogische Schriften und Aeusserungen, 1888. 269. o.

nagy követelményekkel. Előfordult, hogy már a kisgyermekket németül, latinul, görögül, héberül tanították, amivel a gyermekek súlyos megerőltetése árán akarta a tanító a maga dicsőségét csillogtatni. Az ilyet szégyennek kell tartani, s ezért az alsóbb iskolában csak olyan tanító működhet, aki egyedül a latin nyelvre tanítja a gyermekeket. A könyvek sokféleségével szintén nem szabad megterhelni a tanulókat, hanem mindenben az egyszerű világosságot kell keresni.

Ebben az első fokozatban a gyermekek először is olvasni tanulnak. Az olvasni tanítás sorrendjét abban állapítja meg az utasítás, hogy először azt a könyvecskét kell olvasniok, amelyben benne van az a-b-c, a Miatyánk, az Apostoli Hitvallás és néhány imádság. Mikor pedig ezeket már tudják, akkor Donatus és Cato irataira kell áttérni; mégpedig Donatus olvasatni kell, Catoból pedig a tanító egy vagy két verset felolvas, magyaráz, s azután a gyermekekkel megtanítja szóról-szóra. Ezzel szavakat tanulnak a gyermekek, hogy majd a latin beszédhez elegendő szavuk legyen. Donatus iratait mindaddig kell gyakoroltatni a tanulókkal, míg csak jól olvasni meg nem tanultak. A gyengébb tehetségű és lassúbb felfogásúakat a tanítónak különösen szemmel kell tartania, ajánlatos ezért, ha azok írásbeli dolgozataikat naponként bemutatják, s így előmenetelüket is naponként ellenőrizheti a tanító. Hogy a szó-tanulás nagyobb méretet öltjön, délutánonkint bizonyos mennyiségű szót kell feladni a tanulóknak, hogy másnapra azt megtanulhassák. Ezen kívül még a zenével is kell foglalkozniok, ami az első fokozatban jobbra csak a közös éneklést jelenti.

b) A második fokon az olvasás megtanulása után a nyelvtan gyakorlása következik. A napi tanulási program a következő: a délelőtt első óráiban a zenével kell foglalkoznia minden gyermeknek, kicsinytől a nagyig. Azután Aesopus meséiből kell a tanítónak felolvasnia. A Paedologiae Mosellani és a Colloquis Erasmi azok a művek, amelyeket a gyermekek igen jól használhatnak. Aesopus olvasásakor kell a tanítónak az igeragozást és a többi nyelvtani feladatot gyakoroltatnia a tanulókkal, s az alkalom szerint könnyű és nehéz, sok és kevés kérdés feladnia a declinatio-ból. Majd maguknak a tanulóknak kell nyelvtani összetételeket alkotniok és azokat elemezniök. Ha már a nyelvtant jól tudják, akkor Terentiusból kell memoritert tanulatni, ezzel azonban nem szabad túlterhelni a gyermekeket. Plautus meséi is sorra kerülhetnek, persze azok, amelyek erkölcsileg tiszták, mint például Aululariam, Trinummum, Pseudolum és ezekhez hasonlók. A délelőtti órákat főleg a nyelvtan gyakorlására kell fenntartani. A délutáni foglalkozás során rövid bölcs mondásokat kell leírniok és begyakorolniok, amelyeket aztán másnap felmondanak. Ilyen például: „Amicus certus in re

incerta cernitur"; vagy „Fortuna quem nimum fovet, stultum facit"; vagy Ovidiusból: „Vulgus amicitias utilitate probat". Ezt a nagyjából megadott keretet kell betartani a hét minden munkanapján. Az anyagot nem ajánlatos bővíteni, s nem szükséges minden nap új könyvre áttérni, inkább lassan és alaposan kell haladni, mint sokat kitűzve és keveset jól megtanulva. Egy napot azonban, szombatot vagy szerdát, a keresztyén hit és élet dolgainak ismeretére kell fordítani. Mert óvakodni kell attól, hogy az iskolákban kizárólag csak a Szentírást tanítsák, mint némelyek teszik, de az sem helyes, hogy mindent tanuljanak, csak a Szentírást ne, ami szintén előfordult. Ezen a napon fel kell mondaniok a gyermekeknek a Miatyánkot, az Apostoli Hitvallást és a Tízparancsolatot. A tanítónak pedig egyszerűen és helyesen meg kell magyaráznia ezeket, s ezekkel kapcsolatban a keresztyén tanítás alapelemeit is meg kell ismertetnie. A könnyű szövegű zsolnákat szó szerint kell megtanulniok, különösen azokat, amelyek a keresztyén élet summáját fejezik ki, vagy pedig annak főbb vonásait, mint például az istenfélelem, a hit, a hálaadás, stb. (112. zsolnár, 34., 128., 125., 127., 133. egyes versei.) Ezen a napokon is kell a nyelvtant gyakorolni, mégpedig kezdetben Máté evangéliumán, később Pál apostol Timotheushoz írt levelén, vagy János apostol levelein; azonban ebben a fokozatban még nem szabad Ézsaiás prófata könyvét, vagy Pál apostolnak a Róma-beliékhez írt levelét olvasatni. A második fokozatból azokat a tanulókat, akik előreláthatóan alkalmasak lesznek magasabb szellemi képességet kívánó hivatás betöltésére, a következő fokozatba kell küldeni.

c) A **harmadik** fokozatban a reggeli órákban szintén a zene következik; azután Vergiliust kell olvasatni, majd Ovidius „Metamorphosis"-át, továbbá Ciceró műveit. A délelőttöt itt is a nyelvtan gyakorlásával kell tölteni, mégpedig a nyelvtan teljességével kell megismerkedni. A verselés művészetét is gyakorolniok kell a tanulóknak, hogy ezzel jól megismerjék a különféle időmértékes versformákat. Poétika, dialektika és retorika következnek azután a tanítás menetében. A hét egyik napján itt is a Szentírással kell foglalkozniok a tanulóknak. A tanítónak lehetőleg azt kell elérnie, hogy tanítványai egymás között latinul tudjanak beszélni.

Ez az iskolaprogramm, mint említettük, Luther helyesléssel született meg, azonban mégsem teljesen az ő gondolatai szerint való. Itt már a humanista Melanchthonnak a munkája egybefolyik Luther szellemének a hatásával. Melanchthon, aki bár mindig keresztyén humanista akart lenni, a nevelés céljának az eloquentiát tartja, amelyet azonban az evangélium szolgálatába állít. A humanista studiumok ezért kerülnek olyan fontos helyre az iskolaprogrammban. Jellemző továbbá a latin nyelvvel való kizárólagos foglalkozás, míg Luther az

anyanyelvet is fontosnak tartotta, s csupán eszközi jelentőséget tulajdonított a latin nyelvnek és a klasszikus műveltségnek.

Visszont mégis honosította magát Luther ezzel az irattal, mert ennek programjában a Szentírással való foglalkozás és a keresztyén tanítás alapelemeinek a megismertetése jelentős szerepet foglal el. Tehát itt olyan művel állunk szemben, amely kollektív munka, nem fűződik kizárólagosan egy személyhez, ilyen alapon vettük be Lutherről szóló tárgyalásunk gondolatmenetébe, annak a kellő hangsúlyozásával, hogy ez az irat nem minden vonatkozásban hordja magán a sajátos lutheri szellem bélyegét.

Pedagógiai szempontból nem jelent nagy újítást ez a program, mert hiszen a reformáció nem akart minden áron újat hozni, hanem csak a meglévőt Isten ígéjének alapján átépíteni. Így az „Unterricht der Visitatoren” megtartja anyagában mindazt, ami az emberiség hosszú múltjának kultúrértékei közé tartozik. A kor szokásához híven középpontba állítja a klasszikus műveltséget és a latin nyelvvel való foglalkozást. Újat abban a vonatkozásban jelent, hogy a lutheri antropológiának megfelelően a Szentírással és a keresztyén hit és élet elemeinek megismertetésével szolgálja az igehirdetést, amelyen keresztül Isten Szentlelke véghezviheti a maga munkáját a gyermekben. A közösségi életre való előkészítés és a kultúrjavak közlése tekintetében már alig mutatkozik lényeges eltérés a korabeli humanista iskolák munkájától. Itt legfeljebb a klasszikus olvasmányok körének megszükitésére lehet rámutatni, amelyben az a szempont volt a vezérlő, hogy az illető mű a keresztyén életszemlélettel összhangban állott-e, vagy pedig kifogásolható volt-e; az utóbbi természetesen nem foglalhatott helyet a tanítás anyagában.

B) Ezen az iskola-terven kívül Luthernek számos más tanácsa hatott döntőleg az iskolák reformját illetően. Ezek jobbra szétszórt nyilatkozatok, amelyek azonban mégis irányítólag hatottak, amikor a reformáció iskoláinak a szervezéséről volt szó.

a) Egyik ilyen legfontosabb szempont az, hogy minden iskolában a legfontosabb tárgya a tanításnak: a **Szentírás**. „Für allen dingenn sollt in den hohen vnd nydern schulen die furnehmst vnd gemeynist lection sein die heylig schrifft.”⁷⁷ A kicsinyebbek számára csak az Evangéliumokkal való foglalkozás szükséges, később azonban az Ó- és Újszövetséget is kell ismerniök. Kilenc, tíz éves korban, amikor a gyermek már kezdi tanulni jövő mesteriségét, ipari, mezőgazdasági és egyéb munkában áll, méginkább kell a Szentírással foglalkozni, hiszen ebben van a gyermek egész élete, jövője, üd-

⁷⁷ L. W. Clemen I. 416.

vössége.⁷⁸ A Szentírást minden tanulóhoz egészen közel kell vinni. Ezért a tanítás egyik legfőbb célja: „Die heylige schriftt zu üben alls yhr eygen buch.“⁷⁹ Ehhez pedig még csak magasabb studium sem szükséges, mert a Biblia megértéséhez magát a Bibliát tekintette Luther magyarázónak. „Scriptura sacra sui ipsius interpres.“ Az olyan iskolától pedig, amelyben nem uralkodik a Szentírás, óvja Luther a szülőket, nehogy oda küldjék tanulni gyermekeiket: „Wo aber die heylige schriftt nit regieret, da rad ich furwar niemand, das er sein kind hyn thue.“⁸⁰ Ennek pedig az az oka, hogy a Biblia nélküli nem keresztyén nevelést Luther igazában nem tekinti nevelésnek. Viszont a Szentírás alapján nevelt keresztyén embert, mindennél többre becsüli. „Syntemal eyn recht Christen Mensch besser ist und mehr nutz vermog denn alle Menschen auf Erden.“⁸¹

b) Egy másik reformgondolata Luthernek az **oktatás kötelezővé tétele**. Luther szerint a felsőbbség kötelessége az, hogyha szükséges, kényszerítse az ellenszegülő szülőket, hogy gyermekeiket iskolába küldjék. Ha tudja kényszeríteni a felsőbbség az alattvalóit arra, hogy adót fizessenek, ha kell erődítéseket, gátakat építsenek, és egyéb munkát végezzenek, mennyivel könnyebben teheti meg azt, hogy mindenkire nézve kötelezővé teszi az iskolai oktatásban való részvételt. „Ich halt aber, das auch die oberkeit hie schuldig sey die vnterthanen zu zwingen, jhre kinder zur schulen zu halten. Kan sie die vnterhanen zwingen, so da tüchtig da zu sind, das sie müssen speis vnd büchsen tragen, auff die mauren lauffen, vnd anders thun, wenn man kriegem sol, Wie viel mehr kan vnd sol sie hie die vnterthan zwingen, das sie jhre kinder zu Schulen halten.“⁸² Luthernek ez a több évszázadot megelőző gondolata már csak abból a szempontból is érthető, hogy a reformáció terjesztése szoros összefüggésben volt az írás-olvasás elterjedésével; hiszen a Szentírással való személyes kapcsolat csak ennek az útján érhető el. Azért fordította le a Szentírást népe nyelvére Luther, hogy valóban népkönyvvé tegye azt, így az egyszerű ember is kezébe vehesse, s ne legyen elrejtve a latin nyelv, számára érthetetlen, mondatai mögé.

c) Az egyoldalú elméleti neveléssel szemben felhívja a figyelmet a **munkára**. A falusi iskolákban elégnek tart napi egy-két órai elméleti tanulást, s azután a mesterségek elsajátítására kell fordítani az időt, esetleg más munkára, amely az

⁷⁸ L. W. Clemen I. 416.

⁷⁹ L. W. Clemen I. 418.

⁸⁰ L. W. Clemen I. 417.

⁸¹ W. A. XV. 30.

⁸² L. W. Clemen IV. 177.

illető állandó foglalkozása lesz. A kettőnek együtt kell járnia: az elméleti és a gyakorlati foglalkozásnak. Részleteket nem ad Luther a továbbiakra vonatkozólag. A lányok számára elégnek tart egy órát naponta, amit elméleti tanulással töltenek, s a többi időt a házi munkában kell tölteniök, vagy énekkel és játékkal szórakozniok.

d) A szegénysorsú gyermekek jólétének ügyét is szívén viselte Luther. Ha a továbbképzésre alkalmasaknak bizonyulnak, a közösségnek kell vállalnia kiképzésüket oly módon, hogy alapítványokat létesítenek az ösztöndíjak céljára. „Die oberkeite wo sie einen tüchtigen knaben sihet, das sie den zur schulen halten lasse, ist der vater arm, so helffe man mit kirchen gütern da zu. Hie solten die reichen jhre testament zu geben, wie denn die gethan haben, die ettliche stipendia gestiftt haben.“⁸³

A minden áron való reformálás célja távol állott Luther-től; az iskolákban a latin nyelv szerepét sem csökkentette, sőt az istentiszteleti életből sem küszöbölte volna ki, ha a nép nagy tömegei részéről nem tapasztalta volna a latin nyelvben való járatlanságot. „Denn ich ynn keinen weg wil die latinische sprache aus dem Gottis Dienst lassen gar weg komen; denn es ist myr alles umb die jugent zu thun. Und wenn ichs vermöchte und die Kriechsche und Ebreische sprach were uns so gemeyn als die latinische hat, so sollte man eynen sontag umb den andern yn allen vieren sprachen Deutsch, Latinish, Kriechisch, Ebreisch messe halten, singen und lesen.“⁸⁴ Természetesen látta Luther a nehézségeit is ennek a tervének.

Amint láttuk, Luther iskolai reformjai nem jelentettek merőben újat, s nem is akarták a több évszázadon felépült iskolai tradíciót megbontani, hanem csupán az egyházi reformációt elfogadott gyülekezetekben az iskolát is a reformáció szellemében igyekeztek átszervezni.

5. Az egyetemek reformja.

Luther a középkori egyetemi rendszerben volt hallgató és később előadó, így az egyetemi élet minden vonatkozásában jártas volt. Világosan látta azt, hogy a reformáció tanítása és szelleme szétrepesztí az egyetemi élet addigi kereteit s az egyetemek reformjára is kötelez. Így ír az egyetemi reform céljának szükségességéről az „An den christlichen Adel deutscher Nation, von des christlichen Standes Besserung” c. 1520-ban megjelent egyik legfontosabb reformatori iratában:

⁸³ L. W. Clemen IV. 178.

⁸⁴ L. W. Clemen IV. 179.

„Die uniuersiteten dorfften auch wol eyner gutten starken reformation.“⁸⁵ Tervezetet is nyujt arra nézve, hogy milyenek kívánja látni a reformáció szellemében működő egyetemet.

A) A **facultas artiummal** kezdi a sorrendet. Először is Aristoteles felett gyakorol éles kritikát. Elismeri, hogy több száz éven át uralkodott Aristoteles az egyetemeken, s művei igen sok híres teológus és filozófus számára alapvetőek voltak. Luther hivatkozik arra, hogy előtte teljesen ismert Aristoteles, tanulmányozta műveit és igen sok egyetemi előadást hallott róla, azonban olyan helyet még sem foglalhat el, mint eddig, mert tanítása több vonatkozásban ellentétben van a Bibliával. Így elveti Aristoteles következő műveit: *Physica*, *Metaphysica*, *De anima*, *Ethica*, amelyeket ugyan legfontosabb műveinek tartanak, de amelyekből — Luther szerint — a keresztyén ember nem tud tanulni semmit sem a természet, sem a világ, vagy a lélek dolgairól. „Hie were nu mein rad, das die bucher Aristoteles, Phisicorum, Methaphisice, De Anima, Ethicorum, wilchs bisher die besten gehalten, gantz wurden abthan, mit allen andern, die vo naturlichen dinge sich rumen, so doch nichts drynne mag geleret werden, widder vo naturlichen noch geistliche dingen.“⁸⁶ Luther egyrészt a Szentírás tekintélyével való vetekedés miatt, másrészt egyes tanításoknak a keresztyénséggel való ellenkezése miatt emel kifogást Aristotelesnek az egyetemi oktatásban való nagy szerepe ellen: „Leret doch der elénd mensch, in seine besten buch, de Anima, das die seel sterblich sey mit dem Korper, wie wol viel mit vorgebenen wortte yhn habe wolt erredten, als hetten wir nit die heylige schrift, darinnen wir vbirreichlich von allen dingen geleret werden, der Aristoteles nit ein kleynsten geruch yhe empfunae hat, dennoch hat der todte heyde vbirwunden vnd des lebendigen gottis bucher vorhyn-dert vnd fast vntertruckt.“⁸⁷ Az „*Ethica*“-ja pedig Luther szerint éles ellentétben van a keresztyén erkölccsel, azért legjobb, ha a keresztyén ember nem is olvassa ezt, s még kevésbé lehet az egyetemi oktatás anyaga. Aristoteles Logikája, Retorikája, Poétikája, helyet foglalhatnak az oktatás anyagában, mert ezek tanulmányozása hasznos lehet a gondolkodás, a beszéd, a prédikálás külső formáinak elsajátításánál, azonban a bőszavú magyarázatokra és a szöveghez fűzött egyéb értelmezések tanítására nincsen szükség. Hasonlóan Ciceró Retorikájával is kell foglalkozni, de csak az eredeti szöveggel, a magyarázatok nélkül.⁸⁸ Az 1520-ban megadott tervet a facul-

⁸⁵ L. W. Clemen I. 412.

⁸⁶ L. W. Clemen I. 412.

⁸⁷ L. W. Clemen I. 413.

⁸⁸ L. W. Clemen I. 413.

tas artiumon 1536-ban hajtották végre a wittenbergi egyetemen, amikor az egész egyetem reformja is megtörtént. Ekkor a facultás artiumon szerepeltek a bibliai nyelvek, a héber és görög, valamint a latin nyelv. Ezek mellett a retorikát, dialektikát, etikát, metafizikát, fizikát, asztronómiát és a botanikát tanították. A magyarázott klasszikusok közül leginkább Homeros, Hesiodos, Sophokles, Euripides, Theokritos, Demosthenes, Aesopus, Plautus, Terentius, Vergilius, Ciceró, Quintilianus, Plinius művei szerepeltek.⁸⁹ Felállítottak Wittenbergben egy előkészítő iskolát azok számára, akik a szükséges nyelvi műveltség nélkül akarnak egyetemre menni, vagy akik a világi hivatásokból lelkészekké akarnak lenni s az egyetemi tanulmányokhoz szükséges nyelveket még nem ismerik.

Az orvoskar dolgaiba nem akar Luther beleszólni, annak reformálását magukra az orvosokra bízta.

B) A jogi karon a középkori egyházjog teljes mellőzését javasolja; új zsinórmértékül a Szentírást jelöli meg, mint az egyházvezetésnek is egyedüli útmutatóját. „Es ist vns vbrig gnug in d' Biblien geschriebe, wi wir vns in alle dinge halte solle.”⁹⁰

Az egyházat nem érintő dolgokban pedig a világi jogot tartja illetékesnek minden döntésre és bíraskodásra. Luther korában meglehetősen zűrzavar uralkodott jogi téren, mert külön jogszokása volt minden fejedelemségnek, tartománynak, országnak s azonkívül az egyetemes igényű birodalmi jog, vagy császári jog is uralkodott. Luther azt tanácsolja, hogy törvénykezzenek elsősorban az illető tartomány jogszokása alapján, a természetes józan ész szerint, a császári jogot pedig kiegészítésül használják. Inti a jogászokat, hogy a bonyolult eljárás és cikornyás jogi fogalmazás nincs hasznára az igazságnak s csakis az emberek megzavarására vezet, ezért törekedjenek minden jogi munkájukban az egyszerűsége és világosságra.⁹¹

C) A teológiai karon eddig az volt a sorrend, hogy a fiatalabb teológusok tanulmányozták a sententia-kat, a dogmatikai tankönyveket, amelyekben a skolasztikus teológia az egyház tanítását összefoglalta, a magasabb egyetemi fokot elért teológusok és doktorok pedig a Szentírással foglalkoztak. Ezután fordítva kell ennek lennie. A Biblia az első. A baccalaureatussal a kezébe kell adni a Bibliát minden teológusnak, akiknek az előtanulmányokat még ez előtt kell elvégezniök, rövidebb idő alatt, mint eddig. A sententia most az utolsók, ezek tanulása a doktoroknak marad, azzal a szent kötelesség-

⁸⁹ Lexikon der Pädagogik. Frehburg im Breisgau. Willmann—Rolf 1914. III. köt.

⁹⁰ L. W. Clemen I. 414.

⁹¹ L. W. Clemen I. 414.

gel, hogy a Bibliát mindig szorgalmasan kell tanulmányozniok. A Szentírás doktorának a címét ugyanis nem azért kapja valaki, hogy felfuvalkodjék és magát mindenkinél okosabbnak higgye, hanem azért, hogy egyedül a Szentírás tanítója, magyarázója, szolgája legyen. A többi doktorátushoz elég az ész és a szellemi felkészülés, a teológia doktorának azonban ezeken felül Istenével rendezett viszonyban kell állnia, magától Istentől tanítottnak kell lennie, munkájának és életének Isten színe előtt, „coram Deo” kell állania. A teológiai könyvek tanulmányozása tekintetében Luthernek az a véleménye, hogy válogatott jó könyveket kell olvasni, főleg az atyák írásait. Az egyházatyái nem azért írtak, hogy kizárólag az ő műveik álljanak a tanulmányozás középpontjában, hanem, hogy bevezessenek a Szentírás ismeretébe. Ezért az atyák írásainak tanulmányozására fordított idő csak olyan méretű lehet, hogy a Szentírással való alapos foglalkozás lehetségessé váljon mellette „sso doch allein die schriff vnsser weyngart ist, darinnen wir all soltten vns vben vnd erbeyttenn.”⁹² Alapos érveléssel fejti ki Luther, hogy mennyire szükség van a Szentírás eredeti nyelveinek a tanítására. A teológiai munka alapjául nem elegendő a Szentírás anyanyelvű fordítása, hanem azt minden teológusnak eredeti nyelveken is olvasnia kell. Isten két nyelven engedte megírni az Igéjét — mondja Luther —: az Ószövetséget héberül és az Újszövetséget görögül; azért amely két nyelvet Isten nem vetett meg, hanem kiválasztott Igéje számára, azt nekünk is tiszteletben kell tartanunk és szorgalmasan kell tanulnunk.⁹³ Luther idézi Pál apostolt, hogy Isten Igéje a héber nyelv által adatott és abban szólal meg. Hivatkozik Róma 3:1-re: „Mi tekintetben különb hát a zsidó? — vagy micsoda haszna van a körülméltelkedésnek? Minden tekintetben sok, mindenek előtt, hogy az Isten reájok bízta az Ő beszédeit.” 147. zsoltár, 19:20: „Közli Igéit Jákobbal, törvényeit, s végzéseit Izráellel. Nem tesz így egyetlen néppel sem; végzéseit nem tudatja velök.” „Daher auch die hebräische Sprache heilig heisst.”⁹⁴ Ugyanilyen okból nevezik szentnek a görög nyelvet is, amelyen az Újszövetség szól hozzánk. Ebből a forrásból való merítés, a görög-ből más nyelvekre való tolmácsolás, megszenteli azokat a nyelveket is, amelyeken a Biblia megszólalhat. Luther szerint az Evangéliumot nem lehet jól és helyesen érteni az eredeti nyelvek nélkül. A nyelv az a hüvely, amelyben a szellemnek a kardja van elrejtve. Az a szekrény, amely ezt a kincset tartalmazza. Az az edény, amelyben ez az ital áll. Az a tál, amelyben ez az étel megtalálható. És amint az Evangé-

⁹² L. W. Buchwald III. 16.

⁹³ L. W. Buchwald III. 16.

⁹⁴ L. W. Buchwald III. 17.

lium maga bizonyítja, ez az a kosár, amelyben kenyeret, halat, és egyéb falatot tartanak.⁹⁵ Ezért egészen bizonyos, hogy ahol a nyelvek nem találhatók meg, ott végül is az Evangéliom el-sikkad.⁹⁶ Amikor a Szentírás eredeti nyelvein szólalhatott meg, csodálatos világosság, érthetőség támadt a homályosnak hitt sorok között. Most, amikor a nyelveket felelevenítettük — úgymond — olyan világosságot gyújtottak ezek és oly nagy dolgokat vittek véghez, hogy az egész világnak el kell csodálkoznia és el kell ismernie, hogy mi az Evangéliumot csaknem olyan tisztán és igazán hirdetjük, mint az apostolok; első tisztaságában ragyog, tisztábban, mint S. Hieronymus vagy Augustinus idejében.⁹⁷ Példákat sorol fel Luther arra, hogy az eredeti szövegtől milyen eltérések lehetnek a fordítások. Még az egyházatyák írásait is kifogásolja, ha azok ilyen hibába estek. És itt nincs más segítség — mondja Luther —, mint a nyelvek ismerete! Bárcsak az eredeti héber szövegből fordította volna S. Hieronymus a zsoltárokat! Ezért van az, hogy ha zsidókkal beszélünk a mi zsoltár-szövegünkről, gúnyolódnak, mert nem az áll a héber szövegben, mint a miénkben.⁹⁸ Luther nem tartja nehezen érthetőnek a Szentírást akkor, ha azt eredeti nyelven értették meg és úgy magyarázzák azután anyanyelven. Ezért a teológiai oktatásban elengedhetetlenül fontos a héber és görög nyelv ismerete. Ami a keresztyéneket illeti — Luther szerint — a Szentírásnak, mint egyetlen könyvünknek a gyakorlása kötelességünk; vétkek és szégyen, hogy mi egyetlen könyvünket nem ismerjük, Istenünk nyelvét és Igéjét nem értjük; azonban sokkal nagyobb vétkek és szégyen, hogy a nyelveket nem tanuljuk, különösen most, amikor Isten embereket, könyveket és minden lehetőséget megadott ahhoz, hogy a Szentírást tanulhassuk. Ó, milyen vidámak lettek volna a szeretett atyák, ha a Szentíráshoz úgy hozzáférhettek volna és a nyelveket úgy tanulhatták volna, amint azt mi ma tehetjük.⁹⁹ Ahol azonban a nyelveket ismerik, ott minden elevenen, megújultan megy, a hit állandó táplálékot talál, aminek a cselekedetekben lesz nyilvánvaló a gyümölcse. Így változik meg a teológus ifjúságnak is a Bibliához és a keresztyén élethez való viszonya.¹⁰⁰

Mint a fentebbiekből is látjuk, Luther a teológiát egészen és teljesen a Szentírás teológiájává akarja tenni. Középpontba a Szentírást és eredeti nyelvét állítja, minden mást háttérbe szorít.

⁹⁵ L. W. Buchwald III. 17.

⁹⁶ L. W. Buchwald III. 18.

⁹⁷ L. W. Buchwald III. 18.

⁹⁸ L. W. Buchwald III. 20.

⁹⁹ L. W. Buchwald III. 21.

¹⁰⁰ L. W. Buchwald III. 22.

D) Az egyetemek reformjára vonatkozó tanácsa kitér az egyetemek **könyvtárára** is. A könyvek között elsősorban a Szentírásnak kell ott lennie, mégpedig héber, görög, latin, német nyelven, s ha még több nyelven is megvólna, akkor azok példányai is legyenek meg. Azután következnek a Szentírás magyarázóinak a művei. Ezek minél nagyobb számban legyenek meg. A régi atyák írásai éppen úgy, mint az újabbakéi, bármilyen nyelven írták is. Majd azok a munkák következnek, amelyek a nyelvek tanulásának szolgálatában állanak. Ilyenek a nyelvtanok, a görög és latin költők, írók, szónokok, történészek munkái, tekintet nélkül arra, hogy pogányok, vagy keresztyének-e. A hét szabad művészet minden könyvének is ott kell lennie (grammatika, dialektika, retorika; aritmetika, geometria, musica, asztronómia). Nem hiányozhatnak az orvostudomány és jogtudomány könyvei sem. Kiemeli Luther a krónikák és a történeti munkák fontosságát; mégpedig lehetőleg minden fontosabb idegen nép történetéből legyenek ott munkák, mert a világtörténelmen keresztül lehet látni Isten cselekvését s egyúttal tanulságot lehet gyűjteni a jelen országvezetésére és országépítésére. Természetesen fontos jelentősége van az idegen történelem mellett a hazai történelemnek. Elsősorban a német nép történeti értékeit kell ismertetnie a jó könyvtárnak. Ő, — kiált fel Luther — milyen sok tanulságos történetet kellene most ismernünk, amelyek Németországban megtörténtek és végbe mentek, de amelyekről most egyáltalában semmit sem tudunk.¹⁰¹ Hibáztatja a német történetírást és történeti irodalmat, hogy sem az oktatás számára, sem a külföld számára nem tudott adni érdemleges munkát és ezért semmit sem tudnak a német nép alkotásairól. Ezért rólunk, — úgymond — németekről, semmit sem tudnak más országokban, és az egész világnak német bestiáknak kell neveznie minket, mert nem tudunk egyebet, mint hadakozni, enni és inni. Azonban a görögök, latinok és zsidók, minden dolgukat egészen pontosan és szorgalmasan leírták, hogy amit egy asszony vagy egy gyermek különlegesen tett, vagy mondott, azt az egész világnak olvasnia és tudnia kell.¹⁰²

6. A nevelés jelentősége.

A) A családi, egyházi, iskolai és egyetemi nevelői munka a nevelés eszközlői olyan értelemben, hogy az igehirdetés és a közösségi életre való előkészítés szolgálatát látják el, vagyis együttesen tárják fel a gyermek előtt annak a lehetőségét,

¹⁰¹ L. W. Buchwald III. 33.

¹⁰² L. W. Buchwald III. 33.

hogy Isten akaratából igaz keresztyén emberré lehessen, aki Isten gyermekehez méltó közösségi életet tud élni embertársai körében. Luther igen nagy jelentőséget tulajdonított a nevelésnek, mert Isten számon kéri a gyermekekről való gondoskodást, azért felelős érettük az egyház, a felsőbbség, vagyis az állam, a szülők s a hivatásos nevelők. Ha pedig a nevelésben hibák vannak, akkor azt az egyes emberen keresztül a közösség sínyli meg. Ezért áll oda kortársai elé és inti, sürgeti, buzdítja őket az evangéliumi nevelésre.

Luther azt panaszolja, hogy mikor a kolostorokat elvették s ezzel a kolostori iskolákat is megszüntették, akkor sokan azt gondolták, hogy most már nem lesz szükség iskolára; hiszen ugyan ugyan miért tanuljon az, aki nem akár pappá, szerzetessé, vagy apácává lenni, elég, ha annyit tud, hogy a maga táplálásáról gondoskodni képes. Vagy pedig gyakori mondás volt ez is: „Wenn mein son rechen vnd lesen kan, so kan er gnug.“¹⁰³ Már pedig a szülők és a felsőbbség nemcsak a gyermek testi ellátásáról köteles gondoskodni, hanem lelki, szellemi fejlődésük, sőt üdvösségük tekintetében is felelősek Isten előtt. A külső rombolásokat mindenki komoly veszedelmnek látja s mindenki fél a töröktől, a háborútól, vagy árviztől, de a belső veszedelmekkel senki sem törődik, holott sokkal fontosabb belsőleg erőssé lenni, mert ez a külső veszélyek legyőzésére vezet. Ezért többre tartja Luther az ifjúságnak derék keresztyén emberré való nevelését és az anyagi forrásoknak erre a célra való fordítását, mint azt, hogy a török elleni háborúkra folyjon szét a német anyagi erőforrás. A helyes arány az volna, ha valaki egy aranyat ad a török elleni háború céljára, akkor száz aranyat ad viszont az alapsabb gyermeknevelés előmozdítására. Szenvedélyesen száll sikkra Luther, amikor az ifjúság és az iskola semmibe vevését látja a városok és tartományok részéről; a szemükre veti, hogy mennyi pénzt tudnak elkölteni terméketlen, hiábavaló célra, az ifjúságot pedig továbbra is ott hagyják elhanyagolt, árva állapotában.¹⁰⁴ A nyárspolgári kultúrközönyösség a nép széles rétegeiben uralkodik s nem látja semmi célját a tanulásnak. „Aber zu predigen, regieren, vnd richten beide im geistlichem vnd weitlichem stande, sind wol alle künst und sprachen jnn der welt zu wenig, schweige denn die deutsche allein, sonderlich jetzt zu vnser zeit, da man mehr vnd andern leuten zu reden hat, denn mit nachbar Hans.“¹⁰⁵ Egyenesen

¹⁰³ „Eine Predigt, dass man Kinder zur Schulen halten solle.“ 1530. Luthers Werke in Auswahl. Otto Clemen. IV. köt. Bonn u. Berlin 1926, 146. o.

¹⁰⁴ „An die Ratsherren aller Städte deutschen Landes, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen.“ Luthers Werke: Buchwald—Kawerau—Köstlin—Rade—Schneider. III. köt. Berlin. 1898. 9. o.

¹⁰⁵ L. W. Clemen. IV. 147.

abban jelöli meg az idősebbek életének célját, hogy az utá-
 nuk jövő nemzedék nevelését munkálják. Mivel a gyermek-
 nép magát nem nevelheti, azért állította oda Isten a szülőket,
 hogy ők végezzék el ezt a feladatot. „Und was hilfft's, dass
 wir sonst alles hetten vnd teten vnd weren gleich eitel Hei-
 lige, so wir das unterwegs lassen, drum wir allermeist leben;
 nemlich des jungen Volkes zu pfflegen?“¹⁰⁶ Maga a természet
 is azt példázza, hogy minden, ami él ezen a világon, az utó-
 dok életének minél kedvezőbb biztosítására törekszik. A ne-
 velés alhanyagolása a keresztyén világban éppen ezért egyi-
 ke az Istentől legkeményebb büntetést érdemlő bűnöknek.
 „Ich achte auch, dass unter den äusserlichen Sünden die
 Welt vor Gott von keiner so hoch beschwert ist und so greu-
 liche Strafe verdient, als eben von dieser, die wir an den
 Kindern thun, dass wir sie nicht zihen.“¹⁰⁷ Ezt pedig azért
 tekinti olyan nagy bűnnek, mert **a nevelést Istentől rendelt
 szent feladatnak látja**, aminek az elvégzésén a jelen és kö-
 vetkező nemzedék sorsa fordul meg. „Denn est ist eine
 ernste, grosse Sache, da Christo und aller Welt viel an liegt,
 dass wir den jungen Völk helfen und rathen. Damit ist denn
 auch uns und Allen geholfen und gerathen.“¹⁰⁸ A gyermek
 Isten tulajdona („... vnd sie sind auch mehr sein, denn
 dein.“¹⁰⁹), s ennél fogva nem azért adta a szülőknek és a ne-
 velőknek, hogy azt tehessék velük, amit akarnak s tetszésük
 szerint nevelhessék, hanem azért, hogy Isten akarata szerint
 vezessék az igazi keresztyén élet felé.

B) A közösséget, — mint már említettük — a külön-
 féle életpályákon szolgálhatja leghívebben a keresztyén em-
 ber. Így kapnak az egyes „világi“ foglalkozások megfelelő
 helyes értékelést Luther szemében, s így válik nyilvánvalóvá,
 hogy szükség van államhatalomra, jogrendre, közigazgatásra,
 szervezett intézményekre, hogy az emberi életet külsőleg ve-
 zessék, szabályozzák és irányítsák. Ha ez nem lenne, olyan
 fejtelten zűrzavar és jogtalanság lenne az emberek között,
 mint az állatoknál. „Vnd wo es nicht were, kundte kein
 mensch für dem andern bleiben. Es musste einer den andern
 fressen, wie die vnvernunfftigen thier vnterändern thun.“¹¹⁰
 A mindennapi élet csak úgy lehet zavartalan, erős, és jól
 berendezett, ha a világi foglalkozások egymást helvesen egé-
 szítik ki és megfelelően támogatják. „Meinstu nicht, wenn
 die vogel vnd thiere reden köndten vnd dass weltliche regi-
 ment vnter den menschen sehen solten, sie wurden sagen:

¹⁰⁶ L. W. Buchwald. III. 12.

¹⁰⁷ L. W. Buchwald. III. 12.

¹⁰⁸ L. W. Buchwald. III. 9.

¹⁰⁹ L. W. Clemen. IV. 152.

¹¹⁰ L. W. Clemen. IV. 163.

O jhr lieben menschen, jhr seid nicht menschen, sondern eitel Gotter, gegen vns, wie gar sicher sitzt, lebt vnd habt jhr alle ding. Wir aber, so gar keins fur dem andern eine stunde sicher sind weder lebens, hauses noch narung.“¹¹¹ A közösségi együttélés rendje azonban csak akkor lehetséges, ha minden szolgálati helyen arra jól kiképzett, megfelelő egyén áll. **A nevelés jelentősége itt abban van, hogy az élet számára hívatásuk magaslatán álló keresztyén személyeket tudjon adni.** A nevelésnek ezt a jelentőségét az életpályák egész során tárgyalja Luther, rámutatva arra, hogy a célszerű nevelés mennyire fontos az uralkodótól az egyszerű emberig.

a) **Az uralkodó** mint első személy áll az emberi közösségi élet élén. Erre a tisztre nem mindenki alkalmas, legtöbbször azonban a képességekre való tekintet nélkül lesz valaki uralkodóvá; akkor még nagyobb szükség van az uralkodást megelőző idő alapos nevelői munkájára. Az uralkodó megelőző nevelésében a legfontosabb célnak annak kell lennie, hogy majd bölcseségével uralkodhasson és állhasson népe felett, ne pedig zsarnokossággal és erőszakkal. „Das Weisheit müsse regieren vnd nicht die gewalt. Weisheit ist besser denn harnsch, odder woffen, vnd aber mal Weisheit ist besser denn krafft.“¹¹² A jó uralkodó példájának Bölcs Frigyes szász választófejedelemet nevezi Luther, akit Isten hittel és természetes bölcseséggel áldott meg. Akit azonban a saját tehetsége nem segít, azt méginkább tanítva kell előkészíteni a számára kijelölt helyre, hogy könyvek, tanulmányutak, tudós tanítók segítségével juthassanak a szükséges bölcsesség elérésére, mert egyedül ez tesz valakit méltóvá az uralkodásra. Amint Luther mondja: „Das kurtz vmb, nicht faust recht, sondern kopfrecht, nicht gewalt, sondern Weisheit odder vernunft mus regieren, vnter den guten.“¹¹³ Ezt az alapelvet kell az uralkodó nevelésében érvényesíteni, mert e nélkül csak akadály és teherterhelés lesz a népe életében.

b) Még jelentősebb a nevelés azoknál, akik soraiból az **államélet vezetői** kerülnek ki. „Also möcht man einen frumen Juristen vnd einen trewen gelerten jm weltlichen reich des Keisers, wol Prophet, priester, Engel vnd heiland heissen.“¹¹⁴ Míg egy közönséges, tanulatlan jogász a rossz tanácsaival ura félrevezetője lehet s csak ártalmára szolgál az egész közösségnek. A birodalmak rendje és békéje a vezetők és munkatársaik helyes irányításán nyugszik, mert ha ez nincs meg, akkor bizonytalanságba kerül a rend és vele az egyes ember élete. „Dar aus hastu denn, schutz vnd schirm deines leibes,

¹¹¹ L. W. Clemen. IV. 164.

¹¹² L. W. Clemen. IV. 164.

¹¹³ L. W. Clemen. IV. 164.

¹¹⁴ L. W. Clemen 165.

widder nachbar, feinde, mörder. Darnach schutz vnd friede deines weibs, tochter, sons, haus, hoff, gesind, gelt, gut, acker vnd was du hast.“¹¹⁵ Tehát ilyen nagy jelentősége van annak, hogy jól kiképzett egyének kerüljenek a kormányrúd mellé. „Solche grosse werck kan nu dein son alle thun, vnd solch ein nützliche person werden, wo du ihn da zu heltest vnd lernen lesst.“

c) **A nemesi nevelésre** nézve fontosabbnak tartja Luther azt, hogy inkább tanult és művelt emberekké legyenek a nemes ifjak, minthogy pusztán csak jó lovagokká váljanak. Hivatkozik Miksa császárra, akitől azt hallotta, hogy lovaggá akárhány emberét megteheti, de tudóssá nem változtathatja őket. Egy művelt nemes embert pedig így idéz: „Ich wil meinen son lassen studiere. Es ist nicht grosse kunst zwey bein vber ein ross hengen vnd reuter werden, das hat er mir bald gelernt.“¹¹⁶ Ezzel szemben fájdalommal látja Luther, hogy a nemesek egy része megvet minden tanítást, műveltséget és művészetet és csak lovakban, vetélkedésben, mulatozásban látja minden örömét. A nemesek nem felejtetik el, — mondja Luther — hogy nem lehet pusztán csak az előkelő házból való születés az alap a kormányzásra, mert ha műveltségük és alkalmatlanságuk következtében méltatlanoknak bizonyulnak, akkor Isten a nép kicsinyei és szegényei közül emel vezetőt. Ezért, ha a nemesifjak közéleti pályára készülnek, akkor elengedhetetlen a magasabb műveltség elérésére irányuló nevelés.¹¹⁷

d) **A lelkésznevelés** jelentőségét különösen kortársai figyelmébe ajánlja Luther, hiszen a lelkész az, akin keresztül, — hivatása szerint, — Isten a maga újjáteremtő munkáját végzi; ezért egyik legnagyobb szülői örömmek nevezi azt, amikor gyermeküket a lelkészi pályára adhatják a szülők: „Widderumb auch dich von hertzen frewen vnd frolich sein mügest, wo du dich hierinn findest, das du von Gott da zu erwelet bist, mit deinem gut vnd arbeit einen son zu erzihen, der ein frumer Christlicher Pfarher, Prediger odder Schulmeister wird.“¹¹⁸ Másrészt viszont rámutat azokra a káros következményekre, amelyeket a szülők ellenző magatartásukkal okoznak. Vannak szülők, akik visszatartják gyermekeiket attól, hogy lelkésszé nevelhessék őket az erre hivatottak: „Widderumb auch soltu wissen, was du fur schaden thust, wo du hierinn das widder spiel thust. Denn so dir Gott ein kind gegeben hat, tüchtig vnd geschickt zu solchem ampt, vnd du zeuscht nicht da zu, sihest allein auff den bauch vnd zeitliche

¹¹⁵ L. W. Clemen IV. 165. o.

¹¹⁶ L. W. Clemen IV. 172. o.

¹¹⁷ L. W. Clemen 173. o.

¹¹⁸ L. W. Clemen IV. 152. o.

narung. So nim fur dich, das register droben gestellet, vnd durch lauff das selbige jnn seinen ausgezeigten guten wercken vnd wndern, so wirstu sehen vnd finden, welch ein frömlin vnd kreutlein du bist. Denn so viel an dir ist, so entzeuchstu Gott einen Engel, einen diener, einen könig, vnd fursten jnn seinem reich. Einen heiland vnd troster der menschen, an leib vnd seel, an gut vnd ehre. Einen Heubtman vnd Ritter widder den teuffel, damit du einreumest dem teuffel, vnd forderst jhm sein reich also, das er die seelen jm sunden, tod, hellen behellt vnd viel mehr hienein teglich bringt.¹¹⁹ A lelkésznevelés jelentőségének a hangsúlyozására Luther az a történeti helyzet is kényszerítette, hogy átmene- tileg nagymérvű lelkészhiány kezdett jelentkezni. Luther szerint, — gyermekkorában úgy hallotta, — hogy 18.000 lelkész- ség volt a szász fejedelemségben s a jelenre tekintve csak 8.000-ról tud.¹²⁰ 1537—1544 között kénytelenségből lelkészé avattak Wittenbergben olyan embereket, akik minden tudomán- yos képzettségnek híján voltak: íródeákokat, könyv- nyomtatókat, posztócsinálókat, cipészeket, szabókat s még egy parasztot is.¹²¹ Ez a tény összefügg az iskolák általános elnéptelenedésével, amellyel alább foglalkozni fogunk, most csak a lelkésznevelés jelentősége különös hangsúlyozásának történeti okára kívánunk rámutatni.

e) Amikor az **iskolamesterről**, a tanítóról szól Luther, akkor válik nyilvánvalóvá, hogy milyen nagyra értékelte a nevelői munkát. Maga mondja, hogyha a prédikátori tiszttét ott kellene hagynia valamilyen oknál fogva, akkor legszive- sebben iskolamesterré és nevelővé lenne. Mert tudja, hogy ez a hivatás a prédikátori tiszttel együtt a leghasznosabb és leg- nagyobb. Most ugyan „az öreg fickókkal” kell bajlódnia, de igen nagy kedve volna, hogy a „fiatal fácskákat” nevelje és gondozza. Legtiszteletreméltóbb tettnek azt nevezi a földön, ha valaki, mint nevelő, idegen emberek gyermekeit több hűséggel, lelkiismeretességgel és odaadással neveli, mint azok a sajátjukkal tennék. Ezért: „Einen vleissigen, frumen Schulmeister odder Magister, odder wer es ist, der knaben trewlich zeucht vnd leret, dem kan man nimer mehr gnug lohnen, vnd mit keinem gelde bezalen.”¹²² A nevelő munká- jának az értékét így látja: „denn ich weis, das dis werck, nehest dem Predig ampt das aller nützlichst, grössest vnd beste ist; Vnd weis da zu noch nicht, welch vn- ter beiden das beste ist.”¹²³ Ezt pedig azért mondja, mert a nevelő szolgálatát is igehirdetésnek tartja s a gyermeket lelki, szellemi, erkölcsi

¹¹⁹ L. W. Clemen IV. 157 o.

¹²⁰ L. W. Clemen IV. 160. o.

¹²¹ Podmaniczky: A reformáció neveléstörténeti jelentősége. 24. o.

¹²²⁻¹²³ L. W. Clemen IV. 174. o.

téren egyaránt körülvevő lelkipásztori tisztnak látja. Ezért kíván jobb sorsot és több megbecsülést a nevelőnek s ezzel együtt a nevelést is magasabb szerephez juttatja.

f) Az alapos és mélyreható nevelői munka nemcsak a vezető réteg embereinél ilyen jelentős, hanem az **egyszerű embernél is**. Mindenkinék ajánlja Luther a magasabb műveltség megszerzését, mert hogyha valamely ifjú tanult ember és mégis visszamegy dolgozni az apja mesterségébe, vagy földjére, annak is javára válik az iskolázott mivolta.¹²⁴ Megnyílik előtte az irodalom s a könyvek világa és tudós embe-
rekkel is okosan beszélhet, külföldi vándorútja során nyugodtan járhat idegen országokban, hogyha nyelvüket ismeri. Mindezek felsorolásán lekesülten kiált fel Luther: „So sihe doch hie, wie viel vnd grosse güter Gott auff die schulen vnd gelerten gestiftt hat!”¹²⁵

C) A nevelés és iskolázás jelentőségét különösen az egyes pályákkal kapcsolatban kellett hangoztatnia Luthernek, mert az a veszély fenyegetett, hogy az iskolák elnéptelenedése miatt nem lesz meg a szükséges utánpótlás az értelmiségi pályákon. Maga mondja, hogyha a jelenlegi helyzet tovább tart, akkor a királyoknak kell majd jogászi teendőket véggezniök, a fejedelmeknek hivatalnokokká kell lenniök s a grófoknak és uraknak pedig íródeákokká kell válniök.¹²⁶ Az iskolák tanuló-létszáma pedig egész csekély. „Nu wolt ich wetten, ob jnn halben deudschem lande, jetzt vier tausent schüler weren.”¹²⁷ Az egyetemeken 1520-tól állandóan apad a hallgatók száma, Wittenbergben 1520—1526 között ilyen irányú apadás volt: 579, 245, 285, 198, 170, 201, 76. Erfurtban: 310, 120, 72, 15, 43, 21, 14. Lipcsében: 417, 340, 285, 126, 91, 102, 81. Rostockban: 1529-ben egyetlen hallgató sem volt. Greifswaldban 1525—1539 között valószínűleg teljesen szünetel az egyetemi élet.¹²⁸ A kultúr-közönyösség általánossá vált s ez a jelenség mindaddig tartott, amíg ki nem alakult az iskolák és egyetemek külső és belső megreformálása. 1530-tól már állandóan emelkedik az egyetemi immatrikulációk száma s egymásután nyílnak meg a középfokú oktatás csarnokai is. Melanchthont közel 1000 iskola megalapítójának tekintik, közvetve, vagy közvetlenül; jórészt az ő hatására indul meg az egyetemi élet Tübingenben, Heidelbergben, Greifswaldban, az oderai Frankfurthban, Rostockban s emelkedik a hallgatók lét-

¹²⁴ L. W. Clemen IV. 159. o.

¹²⁵ L. W. Clemen IV. 167. o.

¹²⁶ L. W. Clemen IV. 168. o.

¹²⁷ L. W. Clemen IV. 160. o.

¹²⁸ Dr. Friedrich Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. 2. Aufl. 1896. I. 192. o. II. 692. o.

száma Lipcsében és Wittenbergben is.¹²⁹ A válság idejének azonban Luther volt a prófétája, ő intett, buzdított az iskolák átszervezésére, illetőleg létesítésére. 1524-ben az „An die Ratsherren aller Städte deutschen Landes, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen” című iratában azért fordul a városokhoz az iskola-fenntartásra vonatkozó felszólítással, hogy elejét vegye a kultúr-közöny további terjedésének. Azonban még erősebb hangra volt szükség s ezért 1530-ban „Das man die Kinder zur Schulen halten soll” című sermojában már arról ír, hogy a felsőbbségnek joga van kényszeríteni is a szülőket, hogy gyermekeiket az iskolába adják. A közönnyt a sátán munkálja, mert annak érdeke, hogy a kiháló nemzedék után tudásban gyenge, erőben hitvány, műveltségben járatlan utódokat találjon, akikkel tetszése szerint bánhat. „So denckt er dennoch bey vnserm nachkomen seinen willen zu haben, als die er jtz also fur vnsern augen zu rüestet, das sie nichts lernen noch wissen sollen, vnd also wenn wir nu tod sind, ein nacket, blos, wehrlos volck fur sich habe, mit den ers machen müge, wie er will.”¹³⁰

A közönnyel való e harcában válik Luther az iskolai nevelés jelentőségének értékelésében az ifjúság életéért és sorsáért aggódó, segíteni akaró, igazi nevelővé. Ebben a küzdelemben állította oda evangéliumi egyháza elé egyszersmindkorra a nevelés és iskolázás ügyére való szüntelen figyelem kötelezettségét. A kultúr-közöny elleni harca világosan mutatja, hogy milyen nagyra értékelte az iskolai nevelést és annak munkáját. A nevelés jelentőségének tárgyalása alkalmával itt csak utalunk erre a tényre, az idevonatkozó két pedagógiai írását gondolatmenetünk egész folyása alatt tárgyaltuk összetett és sokszínű vonatkozása miatt.

7. Módszer.

A) A módszer az, amely leginkább változik az egyes korok szerint. Luther is korának a gyermeke a módszer tekintetében. Meglehetősen kevés megjegyzéssel találkozunk, amely a módszert érintené Luther pedagógiai gondolatai között. Ennek oka egyrészt az, hogy maga a kor sem látott a módszerben olyan fontos tényezőt, mint a jelen; másrészt pedig az, hogy Luther, nem lévén tanító, általános szempontok irányító jellegű megadásán kívül részletesen nem foglalkozott a módszerrel, hiszen a tulajdonképpeni iskolai munkát barátaira és munkatársaira, főleg Melanchthonra és másokra bízta. Azonban így is útmutatók lettek általános megjegyzé-

¹²⁹ Paulsen i. m. II. 693 o.

¹³⁰ L. W. Clemen IV. 148. o.

sei a reformációt befogadók között. Két részre oszthatjuk a módszerre vonatkozó megállapításait: először azokat tárgyaljuk, amelyek a gyermekkel való foglalkozás során az általános magatartásra vonatkoznak, másodsor pedig azokat vesszük figyelembe, amelyek az egyes tárgyakra vonatkozó módszeres megjegyzések. A módszer is szorosan beleillik a nevelésnek már említett rendszerébe, mert az egyrészt az igehirdetésre nézve, másrészt a közösségi életbe való előkészítés során megjelenő oktatásra nézve egyaránt felsorolja az irányító főbb szempontokat. Míg az eddigiek során azt tárgyaltuk, hogy mi legyen a nevelés célja, tárgya, anyaga, úgy most azt vizsgáljuk, hogy ezt a **mi-t hogyan vigye a nevelő a gyermekhez.**

a) Luthernek az első felelete a hogyan kérdésre az, hogy: **szemléletesen.** Luther maga is kitűnően értett ahhoz, hogy beszéde szemléletes, plasztikus elevénységgel tudja életre kelteni az elvont dolgokat is. Így például a jelenben lévőnek állítja be a Biblia nagy történéseit. „Tam recens mihi nunc Christus est, ac si hac hora fudisset sanguinem.”¹³¹ Az Ószövetség eseményeit is olyan közel hozza hallgatóihoz, hogy nem érezni azokon az időbeli nagy távolságokat, hanem csodálattal mutat rá Isten és az ember idő feletti viszonyára. Szemléletességre törekvő előadasmódjáról álljon itt két példa: a) „So predige ich immer von Christus als unserer Gluckhenne. Dast ist, was ich gesagt habe: dass wir mit unserei Gerechtigkeitt uns ganz und gar nicht retten können, sondern wir müssen unter die Flügel dieser Gluckhenne fliehen, damit wir, was in uns zu wenig ist, von ihrer Fülle nehmen. Somst werden den, der sicher mit seiner Gerechtigkeitt dahingeht, die Geier (die grausamsten Dämonen) rauben. Siehe aber, wie unserer Herr seine Flügel am Kreuz ausbreitet, um uns bergen.”¹³² b) Az Asztali Beszédeiben pedig ezt olvassuk: „Christus treget uns auff seinem rucken für den vater.”¹³³ Szóban és írásban egyaránt gyakran használ Luther képeket, hasonlatokat, megszemélyesítéseket. A huszas évek végén megjelent művei gazdagon vannak képekkel díszítve, különösen a Kis Káté és a német nyelvű Biblia. Luther leginkább Jézus halálát, megfeszítését alkalmazta az ábrázolások között, de helyet kap a „Jézus a gyermekék között” tárgyú kép is, valamint számos ószövetségi történet. „Es ist kein feiner Bild im Evangelium und sieht auch herzlich fein, wenn's gemalt wird, dass Christus, das verlorene Schaf auf seine Schultern legt und trägt's heim.”¹³⁴ A képek kiválóan alkal-

¹³¹ W. A. 43. 463.

¹³² W. A. I. 30.

¹³³ A. B. V. 577.

¹³⁴ Buchwald: Lutherpredigten, I. 433.

masak Luther szerint a Biblia tanításának szemléltetésére. Maradék nélkül nem tudják ugyan kifejezni Isten gazdagságát, mert a porszem emberi törekvés képtelen Isten végtelenségét kiábrázolni; szemben áll itt egymással a semmi és a minden, a véges és végtelen, az örökkévaló és az elmúló, a szent tisztaság és az elesett bűnösség. Azonban ezeken a korlátokon túl is alkalmas a képzőművészet arra, hogy gyarló emberi eszközökkel bár, de szemléltesse és viszonylagosan megelevenítse Isten nagyságos dolgait, s a láthatatlannak érzékeink által elérhető ábrázolást nyújtson.

b) Luthernek, a hogyan-ra való további felelete az, hogy **a gyermekekhez egészen közel kell jutni**, lelki világába bele kell helyezkedni és innen kell megérteni a kicsinyeket. „Christus da er Menschen ziehen wollte, musste er Mensch werden. Sollen wir Kinder ziehen, so müssen wir auch Kinder mit ihnen werden.”¹³⁵ A gyermek gyengességét mélyen átérzi s ezért mondja, hogy a farkasokhoz az ember soha nem lehet elég kemény, de a szelíd gyermek-báránnyákhöz soha nem lehet elég gyöngéd.

c) Az **örömet** nem lehet nélkülözni a gyermekkel való foglalkozás során. Luther tudja, hogy a gyermeket nem lehet valami örömtelen nevelés igájába fogni, szüksége van játékra, ugrálásra, szabadságra, vidámságra. Az oktatás munkájába is bele kell vinni a változatosságot és a vidámságot, mert így sokkal gyorsabban tanulnak a gyermekek. „Weyl denn das junge Volck muss lecken und springen odder yhe was zu schaffen haben, da es lust ynnen hat. Syntemal und itzt von Gottis gnaden alles also zugerichtet ist, dass die kinder mit lust und spiel leren kunden.”¹³⁶ Különösen az éneklés ilyen kedves, örvendező jellegű nevelési eszköz Luther kezében. Maga mondja: „Singen ist eine feine und edle Kunst und exercitium.”¹³⁷ Ezzel száll jókedv és vidámság a nevelő és növendékei közé.

d) Az ismeretközlésben a **rövidség** egyik legfontosabb feltétele a nevelői munkának. Ezért választotta Luther a Tízparancsoltnál a lehető legrövidebb szöveget, hogy ne tegyen a gyermek előtt semmit sem bonyolulttá és hozadalmassá. A felszínességet és felületességet nem türte Luther, **alapos** munka nélkül nem ismer tudást. „Es sind etliche, sso sie eyn blatt odder tzwey gelesen odder ein predigt gehort, rips raps aussher wisschen.”¹³⁸ Holott igen hosszú útja van a tudásnak a nevelő számára s csak alapos szaktudással képes elérni az oktatói munkában olyan fontos rövidséget és tömörséget.

¹³⁵ E. A. 22, 234.

¹³⁶ W. A. XV. 46.

¹³⁷ A. B. II. 33.

¹³⁸ W. A. VIII. 684. 31.

e) **Szigorral és szeretettel** nevelte Luther maga is gyermekeit s ezt ajánlja a nevelőknek is. A gyermekek büntetésekor különbséget kell tenni a szerint, hogy csak gyermekes csínytevésből okoztak-e kárt vagy bajt, vagy pedig már jellembe vágó bünt követtek el. Különbség van a között, hogy egy szem gyümölcsöt, cseresznyét, vagy diót vesz el a gyermek a másiktól, vagy pedig pénzt lop a szekrényből. A csínytevéseknél szeretettel kell büntetni és bizonyosfokú megértéssel, azonban szigorú keménységgel kell büntetni ott, ahol már durvább bűnről van szó. A szigorú testi fenyítés Luther korában általános volt. Maga mondja, hogy egyszer egy csekély mennyiségű dióért úgy megverte az anyja, hogy a vére is kicsordult. Máskor pedig tizenöt-ször kapott verést az iskolában egyetlen délelőtt. A korabeli iskolamesterek nem egyike úgy bánt a gyermekekkel — Luther szerint — mint egy hóhér s inkább megérdemelték a „Stockmeister”, mint a Schulmeister nevet.¹³⁹ Gyakran a félelem, a remegés házá volt az iskola, amitől irtóztak a gyermekek, mint a pokoltól. „Und ist unsere Schule jetzt nicht mehr die Hölle und das Fegfeuer, da wir doch nichts denn eitel nichts gelernt haben durch so viel Stäupen, Zittern, Angst und Jammer.”¹⁴⁰ Luther maga is helyesli a testi fenyítéseket, de látja azt is, hogy a túlságosan kemény büntetés ellenséges magatartást, dacot, esetleg állandó félelmet vált ki a gyermekben s azért azt ajánlja, hogy a vessző mellett legyen ott az alma is, vagyis a büntetés mellett a szeretetbe való visszafogadás is. A tapasztalatra hivatkozva állítja, hogy a szeretet többet tud építeni a gyermekben, mint a nyers szigorral és félelemben tartással való nevelés. Azonban ennek ellenére sem pihenhet a vessző, mert aki erről nem akar hallani, az a rábízott gyermek kárát munkálja.¹⁴¹ A házasságról írt sermojában azt írja, hogy aki a vesszőt pihenni hagyja, az gyűlöli a gyermekét, aki azonban szereti, az gyakran meg is veri, mert minden gyermek szívéből előtör a rossz, azonban a vesszővel sokat ki lehet úzni belőle. Ezért aki veri gyermekét a bottal, az a pokoltól őrzi meg annak lelkét.¹⁴² Tehát Luther egyrészt óv ugyan a lelketlen szigortól, de másrészt — korához híven — kötelességgé teszi a gyermek testi fenyítését. Ennek a szigorúan büntető módszernek a mozgató eleme végeredményben: a gyermeket féltő-óvó szeretet. Úgy kell tekinteni a gyermeket, mint Isten drága élő kincsét, amelyet odaenged a nevelők kezébe azzal a megbízatással, hogy azt megőrizték minden rossz hatástól s vigyázzanak rá, hogy az ördög és e

¹³⁹ A. B. L. W. 106.

¹⁴⁰ L. W. Buchwald III. 26.

¹⁴¹ Walch IX. 1106.

¹⁴² Walch X. 761.

világ el ne lopják a gyermek szívét. A szülőknek és a nevelés egyéb tényezőinek majd számot kell adniok a nekik adott gyermekek neveléséről az utolsó ítéletkor, ezért minden nevelő kötelessége, hogy a gyermeket szigorral és szeretettel egyaránt védje a rossztól és vezesse a jó úton.¹⁴³

B) A hogyan-ra feleletet ad Luther az egyes tárgyakkal kapcsolatban is. a) **A nyelvek** tanításánál arra int, hogy nem elég pusztán csak a nyelvtannal bajlódni és a szövegelemeléssel, hanem ennél sokkal fontosabb a beszéd gyakorlása. Bárki sokkal jobban megtanul németül, vagy más nyelven beszélni — mondja Luther — a házban, vagy a piacon való beszédgyakorlásból, prédikáció-hallgatásból, mint a könyvekből. Mert a betűk halottá teszik a szavakat, míg viszont a beszédben megelevenednek a szavak, mivel az írás nem tudja olyan hűen és jellemzően visszaadni a szavak értelmét, mintha az ember lelki, vagy szellemi ereje az élő beszéd által hangzik.¹⁴⁴ Fel is veti a kérdést, hogy volt-e nyelv, amelyet valaki is pusztán csak nyelvtani gyakorlatok alapján jól és helyesen tudott beszélni.¹⁴⁵ Az élő nyelveken túl, ugyanez érvényes a tudományos nyelvekre és bármilyen holt nyelvre is. Így a latin és görög nyelvtan megmutatja ugyan, hogy a szavak mit jelentenek, milyen összefüggésben vannak egymással, de csak a szöveg betűjénél marad s nem lát semmit sem a gondolat lelkéből és mély jelentéséből. Ezért szerencsétlennek minősíti azt az eljárást, amikor oly nagyra tartják a nyelvtant, hogy minden szöveget csak a nyelvtani alakok gyűjteményének tekintenek. Sőt egyesek még a Szentíráshoz is csak így közelednek. Pedig a nyelvtanból nem lehet hitre jutni — mondja Luther.¹⁴⁶ Aki azonban a tartalom mély értelmét keresi, a gondolatot és a mondanivaló szívét, a deklinációk helyett, az cselekszik helyesen, s ha éppen szükséges, a nyelvtani vonatkozásokat is jobban látja a helyesen értett szöveg alapján. Így lesz a szavak magyarázása is könnyebb, ha a gondolatot is helyesen értették meg.¹⁴⁷ Azonban hozzáteszi Luther, hogy senki se gondolja, vagy értse úgy, mintha elvetné a nyelvtant, — hiszen az nagyon is szükséges, — hanem csak azt tanácsolja, hogy a nyelvtan mellett a gondolattartalomra való éber figyelmesség se szűnjön meg. Aki ezt szem elől téveszti, az sohasem lesz jó tanító.¹⁴⁸

b) **A történelem** tanításánál rá kell mutatnia a tanítónak az Isten cselekvésére, mert nem csupán a Szentírás szól Isten

¹⁴³ Walch X. 762.

¹⁴⁴ Walch III. 2867.

¹⁴⁵ Walch I. 683.

¹⁴⁶ Walch I. 684.

¹⁴⁷ Walch I. 1506.

¹⁴⁸ Walch I. 1508.

cselekvéséről, hanem a történelem is. Azután pedig meg kell mutatni a gyermeknek az igazi embert, a maga akarásával, bűnével, romlottságával, küzdelmével, tudásával.¹⁴⁹ Figyelemreméltó, hogy Luther a történelem tanításáról is szól, holott a történelem, mint önálló tárgy csak Comenius, majd a filantrópisták tantervében jelenik meg először. Ha a történelem külön tárgyként való tanítására Luther nem is gondolt, hiszen az „Unterricht der Visitatoren” sem vette fel a tantárgyak sorába, mégis jelentős, hogy kora ahistorikus felfogása közepette, nagy jelentőséget tulajdonít a történelem megismerésének. Erről különben az egyetemi könyvtár tárgyalása során már volt szó.

c) A **retorika** tanításában arra kell törekedni, hogy a gyakorlatban is hasznát vehesse a tanuló a retorika szabályainak, azaz a fogalmakról rövid, világos, kerek leírást és meghatározást tudjon adni s amit megértett, azt helyes és találó formában tudja elmondani. Akik előreláthatóan alkalmasak lesznek a prédikátori tisztt viselésére, azokat különösen ki kell képezni a retorikában, hogy alaposan ismerjék a szónoki beszéd külső formáit.

d) A **zenét** úgy kell a nevelés szolgálatába állítani, hogy az felüdülést jelentsen és vidámságot hozzon akár az iskolában, akár otthon, a szülői házban. Különösen az énekkel kell foglalkozni az iskolában; semmire sem becsüli Luther azt a tanítót, aki nem tud énekelni, vagy nem ért a zenéhez.

Az elmondottak alapján látható, hogy ezek a megjegyzések nem vágnak a módszer részleteibe, hanem vagy a gyermekhez való általános közeledésre vonatkoznak, vagy pedig az egyes tárgyak tanításának főbb irányát jelölik meg s ezzel váltak Luthernek a módszerre vonatkozó tanácsai a jelen számára is megszívlelendővé.

¹⁴⁹ Walch XIV. 356.

Befejezés.

Az elmondottakban megkíséreltük rendszerbe foglalni Luther pedagógiáját. A Lutherre vonatkozó munkák a szó szoros értelmében egész könyvtárt töltenek meg; egyháztörténeti, világtörténeti és teológiai munkák már csaknem minden Lutherre vonatkozó dolgot megírtak, ezért jutottunk arra a megfontolásra, hogy minden sokszorosan és bő terjedelemben feldolgozott vonatkozást kirekesztünk tárgyalásunk menetéből és e jelen tanulmányban szorosán Luther pedagógiai gondolatainak rendszerezésére fordítjuk figyelmünket. Ebből a pedagógiai rendszerező szempontból érthető az, hogy nem foglalkoztunk sokat olyan történeti, szellemtörténeti, vagy teológiai kérdésekkel, amelyek kitűzött célunk elérésében nem segítettek s amelyeknek inkább egyetemes neveléstörténetben, vagy más irányú munkában van helyük. (Pl. a reformáció és humanizmus viszonya stb.) A tárgyból folyó kötelességként, legfontosabb törekvésünk a Lutherhez való teljes hűség volt s az ő szellemé nyomán igyekeztünk haladni ott is, ahol egy-egy konkrét idézet nem is volt megszólaltatható.

1941/42	3485
---------	------

Felhasznált, részben idézett irodalom.

Luther műveinek weimari nagy kritikai kiadása 1883-tól napjainkig. 84 kötet. Asztali Beszédék 6 kötetben.

Luther műveinek erlangeni kiadása. 1826—1885. 67 német, 28 latin kötet.

Kiseb, válogatott részeket tartalmazó Luther-kiadások: O. Clemen, Luthers Werke in Auswahl, 8 kötet, Berlin. Valamint Buchwald—Kawerau—Köstlin—Rade—Schneider: Luthers Werke. 6 kötet, Berlin.

1. Althaus P.: Gehorsam und Freiheit in Luthers Stellung zur Bibel (Theol. Aufs. I.)
2. Beyer H. W.: Luther und das Recht. 1935.
3. Binder Jul.: Luthers Staatsauffassung. 1928.
4. Boehmer H.: Luther im Lichte der neueren Forschung. 1918.
5. Buchwald G.: Predigten D. Martin Luthers auf Grund von Nachschriften G. Rörers und A. Lauterbachs. 1925.
6. Cohrs F.: Vierhundert Jahre Kleiner Katechismus. 1929.
7. Cohrs F.: Der religiöse Unterricht der Kleinen in der ev. Kirche seit der Reformation. Beiträge zur Geschichte des Kindergottesdienstes. 1931.
8. Cordier L.: Evangelische Jugendkunde. 1926.
9. Cordier L.: Christliche Erziehungsgedanken und christliche Erziehung. 1932.
10. Dittrich O.: Luthers Ethik. 1930.
11. Eger H.: Luther und seine Bibel. 1934.
12. Elert W.: Morphologie des Luthertums. 2 kötet, 1931—1932.
13. Ficker J.: Luthers als Professor. 1928.
14. Fináczy E.: A renaissancekori nevelés története. 1919.
15. Friedensburg: Geschichte d. Univ. Wittenberg. 1917.
16. Gottschick Joh.: Luthers Théologie. 1914.
17. Grosse H.: Ein Mädchenschul—Lehrplan aus dem 16. Jahrhundert. 1904.
18. Günther J.: Luthers Kirchenbegriff. (Zeitschr. f. Theol. 1934.)
19. Harnack Th.: Luthers Theologie. 1927.
20. Hermann R.: Willensfreiheit und gute Werke im Sinne der Reformation. 1928.
21. Hermelink H.: Die neuere Lutherforschung. (Theol. Rundschau, 1935.)
22. Hirsch E.: Luthers deutsche Bibel. 1928.
23. Holl K.: Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte. 1932.
24. Iwand H.: Rechtfertigungslehre und Christusglaube. 1930.
25. Joachimsen P.: Sozialethik des Luthertums. 1927.
26. Jörgensen Alfr.: Der Ausgangspunkt der lutherischen sozialen Ethik. 1928.
27. Knoke K.: Grundriss der Pädagogik und ihrer Geschichte seit dem Zeitalter des Humanismus. 1902.
28. Köstlin Jul.: Martin Luther. Sein Leben und seine Schriften. 1875.
29. Köstlin Jul.: Luthers Theologie in ihrer geschichtlichen Entwicklung und ihrem inneren Zusammenhange. 1901.

30. Lau Fr.: „Aeusserliche Ordnung“ und „Weltlich Ding“ in Luthers Theologie. 1933.
31. Lilje H.: Luthers Geschichtsanschauung. 1932.
32. Ludwig M.: Das Problem Religion und Sittlichkeit bei Luther in der theologischen Literatur und seine methodischen Schwierigkeiten. 1931.
33. Lutherjahrbuch. 1927.
34. Mensching G.: Glaube und Werk bei Luther. 1926.
35. Merz G.: Freiheit und Zucht. Die reformatorische Lehre von der Freiheit und ihre Bedeutung für die Erziehung. 1932.
36. Meyer Joh.: Historisch-kritischer Kommentar zu Luthers Kleinem Katechismus. 1929.
36. Messer A.: Geschichte der Pädagogik. 1925.
37. Moog W.: Geschichte der Pädagogik. 1933.
38. Müller E. J.: Luther und die Kirche. 1934.
39. Müller—Freienfels: Bildungs- und Erziehungsgeschichte. 1932.
40. Pauls Th.: Luthers Auffassung von Staat und Volk. 1927.
41. Paulsen Fr.: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Atdolg. Lehmann. 1921.
42. Piffel—Weiss—Herget: Geschichte der Erziehung und des Unterrichts. 1930.
43. Rauner K.: Geschichte der Pädagogik. 1857.
44. Reu M.: D. Martin Luther Kleiner Katechismus. 1929.
45. Rud H.: Luthers These „Gerecht und Sünder zugleich.“ 1930.
46. Sasse H.: Kirchenregiment und weltliche Obrigkeit nach lutherischer Lehre. 1935.
47. Schairer: Das religiöse Volksleben am Ausgang des Mittelalters. 1914
48. Scheel O.: Martin Luther. 1930.
49. Scheel O.: Evangelium, Kirche und Volk bei Luther. 1934.
50. Schempp P.: Luthers Stellung zur Hl. Schrift. 1929.
51. Schiller H.: Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik. 1887.
52. Schmid K. A.: Geschichte der Erziehung vom Anfang an bis auf unsere Zeit. 1884—1902.
53. Schneller I.: Luther nevelési eszményének jelentősége. Ösvény. 1920.
54. Seeberg Erich: Luthers Theologie. 1929.
55. Seeberg Reinhold: Die Lehre Luthers. 1933.
56. Stange K.: Studien zur Theologie Luthers. 1928.
57. Thiel R.: Luther. 1935.
58. Thimme H.: Christi Bedeutung für Luthers Glauben. 1933.
59. Vormbaum: Evangelische Schulordnungen. 1860.
60. Wagner E.: Martin Luther als Pädagog. 1916.
61. Weimer H.: Geschichte der Pädagogik. 1915.
62. Werdermann H.: Luther und die Religionspädagogik. 1933.
63. Wiczian D.: Luther előadói munkássága. 1930.
64. Willmann—Roloff: Lexikon der Pädagogik. 1914.
65. Ziegler Th.: Geschichte der Pädagogik mit besonderer Rücksicht auf das höhere Unterrichtswesen. 1923.

